

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

Kulturhistorisk Tidskrift

utgiven av

Fil. D:r Gustaf Upmark

1925

Häfte 1

Stockholm

INNEHÅLL

<i>Nils Keyland</i> , Några olika sätt att bränna tjära. Bilder och anteckningar från västra Värmland	1
<i>N. E. Hammarstedt</i> , Nils Keyland. Några ord om hans vetenskapliga verksamhet. Jämte Bibliografi över N. Keylands etnologiska författarskap	25
Smärre meddelanden:	
<i>Arthur Nordén</i> , Ett lerkärlsfynd från Norrköping . . .	34
<i>Amanda Jungner</i> , Bröllopsupptåg på Västgötaslätten från mitten av förra århundradet	37
<i>Bengt Cnattingius</i> , En notis om Vingåkersdräkten 1794. Jämte Tillägg av <i>Gerda Cederblom</i>	42
<i>Nils Lithberg</i> , De kulturhistoriska museerna i Sverige 1921—1923. Sekreterarens berättelse vid Svenska Museimannaföreningens årsmöte i Karlskrona den 12 juni 1925	46
Litteratur: <i>R. Karsten</i> , Naturfolkens religion, av <i>N. E. H.</i> ; Det svenska Finland, utg. av <i>G. Nikander</i> , av <i>N. E. H.</i> ; <i>Molæ chartariæ Suecanæ</i> , av <i>Torsten Althin</i> ; <i>Wedberg, B.</i> , Lidingöliv i gamla dar, av <i>N. E. H.</i> ; <i>Sandberg, Helge</i> , Sång och arbetsglädje, av <i>L. Stg</i> ; <i>G. Lindblom</i> , De geografiska upptäckternas historia, III, Afrika, av <i>N. E. H.</i> ; <i>Storaker, Joh. Th.</i> , Elementerne i den norske folket, av <i>N. E. H.</i>	54

---

*Författarna äro ensamma ansvariga för
sina uppsatser innehåll.*

NÅGRA OLIKA SÄTT ATT BRÄNNA TJÄRA.

Bilder och anteckningar från västra Värmland.

Av

NILS KEYLAND.

Ej i mannaminne eller så långt tillbaka hörsagorna gå har inom de trakter, som här avses, tjära producerats i någon större utsträckning utöver ortens behov. Det mesta av tillverkningen har använts för husbehov eller sålts man och man emellan. En mindre del har gått till marknaderna eller närmaste stad för att där avyttras.

Belysande för tidigare förhållanden äro några uppgifter i Erik Fernows »Beskrifning öfwer Wärmeland»,¹ vilka ådagalägga att tjärbränningen inom provinsen knappt heller i äldre tid utgjort någon egentlig exportindustri. »Tjäru-bränneri», säger Fernow, »kunde wara et af vår Almoges lättaste och tillika säkraste näringsfång, om det blefwe rätt handhaft; men däruti brister ännu mycket, ja, snart sagt alt. Jag har icke, mer än en gång,² funnet at det någonsin varit påtänkt, utom husbehof, förr än i Konung Friedrichs tid.» — År 1724 utgav landshövding baron Ribbing till konungen förslag om tjärbränneriers inrättande i Värmland, som skäl anförande att där finnes skog i överflöd. Konungen lämnade rikets ständer del därav vid nästa riksdag och gav genom nådig skrivelse d. 3 okt. 1727 landshövdingen tillkänna, att ständerna ansett saken med välbehag samt lämnat i landshövdingens frihet att härvid ställa som honom bäst syntes. Ständerna hade behjärtat, att Värmland nästan

¹ Göteborg 1773 och 1777, s. 626.

² »En Borgare i Carlstad, Olof Elofsson, hade wid Ström ock By-älven anlagt et så kalladt Beck-bruk; men det är owisst huru länge och huru långt han det dref; ty sedan en Köpmans-Enka från Göteborg, 1665, tog intekning och upbod däruti för 200 Riksdalers skuld, finnes ingen underrättelse mera därom (Näs-härads Domb.).»

överallt av inbyggare är så talrikt, vilka dagligen förökas, så att varken åkerbruket eller andra hittills idkade näringsmedel förmå dem länge uppehålla, än mindre i förmöget tillstånd dem sätta, med mindre en slik inrättning bringar dem i rörelse, vilken för en måttlig möda och kostnad kan inom kort tid tillskynda dem en ymnig vinst. Nu lät landshövdingen utgå brev, att uppläsas i kyrkorna, jämte förteckning på de socknar, där tjärbränneri komme att inrättas samt gav instruktion, huru till en början verket skulle gripas an, till dess tillräckligt manskap från *Kalmar län* nästa vår framkomme, som om tjärbränneri ägde nog förstånd att lära allmogen. »Detta hade Ständerne beslutat, emedan det war kunnigt, at, fastän somlige i Wärmeland brände Tjära, förstodo de dock konsten icke rätt, såsom i Näs-härad, där *lång-grafwar* och *blåsbäljor* nyttjades, hwarigenom Tjären ej så fullkomligen utpressas, som där rätta Tjäru-dalar äro inrättade.» Medan vintern påstod skulle var bonde, som betalte lagmans- och häradshövdingepenningar i de anslagna socknarna, uppbyta, hemföra och under skjul lägga 8 lass ved av fururötter, furukvistar eller feta tågor. Tjären skulle stå dem öppet att utan tvång sälja till vem de ville.

Om allt detta utbrister Fernow slutligen tvivlande och respekt-löst: »Så goda och härliga anstalter och, kanske, flera hafwa waret widdtagna til det nyttiga Tjäru-bränneriets upkomst i Wärmeland; men jag wet icke af hwad orsak det härrört, at man än i dag nödgas i allmänhet säga om detta näringsfång, som Drängen sade om de bortkrupna kräftorna: Det är wäl, de äro i brefwet, ty i korgen finnas de icke.»

Det hela stannade av allt att döma vid de goda föresatserna, och den föräldrade värmländska tjärbränningen fick så att säga sitta kvar i orubbat bo.

Huruvida någon enda smålänning från Kalmar län hitkom för att utlära byggandet av tjärdalar, därom har Fernow intet att förmäla. Hans uppgift att i Näs-härad, d. v. s. trakterna nära Vänern västerut från Karlstad, *långgravar* och *blåsbälgar* nyttjades är av intresse; men man nödgas antaga att den anordning för tjärbränning han därmed åsyftar ingalunda var på den tiden begränsad till en

så ringa del av landskapet. Till kännedomen om andra i bruk säkerligen varande metoder lämnar Fernows uttalande ingen ledning. Runda, trattformiga »tjärdalar», av allmogen i Värmland till skillnad från andra inrättningar ofta benämnda rätt och slätt »gropar» — det är sådana som av Fernow åsyftas, när han talar om de »rätta tjärdalarna» — voro nog i princip kända långt före denne författares tid, åtminstone inom landskapets finnskogsområden.

Ofta var det småbrukare och backstusittare, som idkade tjärbränning. Det för framställningen erforderliga virket, törveden, fingo sådana mindre bemedlade hopsamla var de gitte på böndernas gamla svedjor. Ibland brände nog bönderna själva, men då de hade ont om tid, föredrogo de att köpa vad de behövde av de fattige, som därigenom blevo i tillfälle att förtjäna en slant.

Förr hade tjäran som bekant en mycket stor betydelse inom folkets hushållning. Av den voro exempelvis alla skomakare beroende, då de skulle smörja sitt läder, av den kokade man beck. Till konservering av träföremål, slädar, laggkärl o. s. v. hade bonden intet annat bättre medel än tjära. Blandad med fett utgjorde tjäran en förträfflig hjulsmörja. I folkmedicinen spelade den en framstående roll både som botande och som skyddande medel. Den var med ett ord en oundgänglig hushållsartikel.

Sedan på sistone importerad tjära, till kvaliteten ej så god som den gamla hemgjorda, börjat i stor utsträckning användas, har tjärbränningen lidit ett betydande avbräck. Behovet och förbrukningen av konserveringsmedel i allmänhet äro för övrigt mycket mindre nu än förr, sedan fabriksgjorda skodon kommit i marknaden och metallföremål av allehanda slag börjat undantränga de husgeråd, som bonden förr tillverkade av trä.

Insamlandet av tjärved tillgår så, att man går omkring i markerna, uppsöker och uppbyter gamla furustubbar, sammanför dem till tjärstället och låter dem någon tid torka. Sedan hugger man dem sönder i smala, korta, ungefär fotslånga trän. De sex å tio år gamla, i ytan murknade stubbarnas inre kådrika kärna är det, som utgör tjärvirket. Till följd av svedjningen fanns i forna dagar bättre tillgång på sådant virke. Uppbrytningen sker med händerna

samt med tillhjälp av hacka och spett. Till tjärved duga även torra, förkådade toppar av tallträd, s. k. *skat-töre* (tjärgadd).

Någon nämnvärd skada på skogen vållar ej en dylik hushållning. Annorlunda kan förhållandet ha varit på trakter, där de växande furuträden genom avbarkning eller andra artificiella ingrepp i stor skala preparerats för tjärbränning.¹

Inrättningar för tjärbränning finnas av flera slag: 1) *bläxgrav* eller *drevgrav*, till skillnad från den runda gropen även benämnd *dike* och *tjårdike* (= långgrav, Fernow); 2) *trumma* (tromme); 3) *grop*; 4) *mila*; 5) *gryta*; 6) *ugn* (omm).

Med dessa (eller motsvarande andra) benämningar skiljas i dagligt tal de olika anordningarna från varandra. Allmänbenämningen är »grav» eller »tjärgrav», motsvarad på en del orter liksom i litteraturen av »dal», »mila» m. fl., vilka i regel ej ange någon bestämd typ.²

Vanligen använde man för tjärbränningen år efter år samma inrättning, belägen i närheten av hemmet.

Bläxgrav och drevgrav. I en torr, sandig backsluttning gräver man ett dike med rund botten, ungefär 1 aln djupt och 1½ aln brett. Längden, stundom uppgående till flera tiotal alnar, lämpas för tillfället efter tillgången på tjärved. I dikets nedre ände skottar man upp en håla till plats för tjärbyttan. Till avlopp för tjäran bruka somliga en träränna, täljd av en medelgrov stam, omkring en kvarts aln i diameter. Vanligen får stammen vara helrund i ena änden, varpå exempel visas i fig. 1. Man borrar då med en grövre navare ett hål längs igenom det helrunda stycket, varvid borrhålet riktas så, att dess undersida möter (passar mot) det täljda loppet i rännan. Finnes ej lämpligt borr till hands, tuklyver man med yxan stocken i den helrunda änden tvärsöver och täljer ett

¹ Se Eric Juvelius, *Tiärtilwäreckningen i Österbotn, Åbo 1747*, s. 12 f.; J. Engström, *Resa genom Lappland, Stockholm 1834*, förra delen s. 46 f., samt Carl Linnæi *Skånska resa, Stockholm 1751*, s. 54; vidare, för jämförelse, den gamle grekiske naturfilosofen och botanisten Theophrastus Eresius, *Växternas historia (Historia plantarum) IX, 2*.

² Bristen på stadgad terminologi vållar stundom ovisshet, huruvida de litterära benämningarna hämtats ur folkspråket eller om de äro författarnas självvalda. Till stöd för en nödtorftig typuppställning begagnar jag mig därför här av ortsdialektens distinktioner på området.

spår längs mitten av vardera halvan. Halvorna läggas sedan på varandra så, att de sluta tätt samman, och ombindas med vidjor på ett par ställen.

Fig. 1 visar den nämnda trärännen nedlagd i diket. Bredvid synas två i jorden nedslagna stakar, vilkas uppgift erhåller sin förklaring av följande bilder.

Fig. 1. Tjärdike med träränna.

Fig. 2 visar tydligare groppen med tjärbyttan. Rännans helrunda ände framskymtar genom vallen och i dess borrarade hål sitter instucken en tapp, vars funktion vi strax skola tala om. Tjärbrännaren är för ögonblicket sysselsatt med att kläda rännan och graven invändigt med näver. Släta sidan, d. v. s. den som på trädet vänt inåt stammen, vändes upp. Täckningsmaterialet lägges för övrigt som då man gör ett tak. Nederst börjar man, och så låter man varje näverflak skjuta fram en tredjedel eller så över det närmast föregående. Det är, som lätt inses, för tjärans avrinnande

nödvändigt, att alla skarvar vända utförbacke. Nästan bättre än näver att kläda graven med är granbark, men sådan ställer sig på grund av barrskogens värde numera för dyrbar.

I nästa rum fylles det näverklädda diket med törved, späntad av den feta kärnan av gamla murkna furustubbar. Finnes virke så det räcker till, kan man pålägga råga, ty att traven höjer sig

Fig. 2. Tjärdikets botten fodras med näver.

något över den omgivande markens yta, skadar ej. Inpackningen, *låinga*, behöver ej ske så särdeles omsorgsfullt i detta fall.

Fig. 3. Det i diket lagda »nävergolvet» vikes efter båda kanter upp över veden, så att det sluter tätt efter. En flerdubbel rad av nävrar lägges ovanpå. Till slut skottar man på det hela ett tämligen tjockt jordlager, vilket tilltrampas, så att det blir riktigt lufttätt. — Vid nedre änden av diket, där stockrännan slutar, har, som bilden visar, av trävirke och jord iordningställts en vall, avsedd att

hindra luften från att på denna väg intränga i graven, medan bränningen pågår.

Fig. 4. Den färdiga bläxgraven synes här som en jordrygg ovan marken. I den öppna övre änden har tändning nyss ägt rum. Tjärbrännaren står framför öppningen med sin »näverbläx», en stor rektangelformig dubbel näverskiva med träskäft, drivande elden inåt diket.¹ Redan har, som synes, rök börjat frampusta genom borrh-

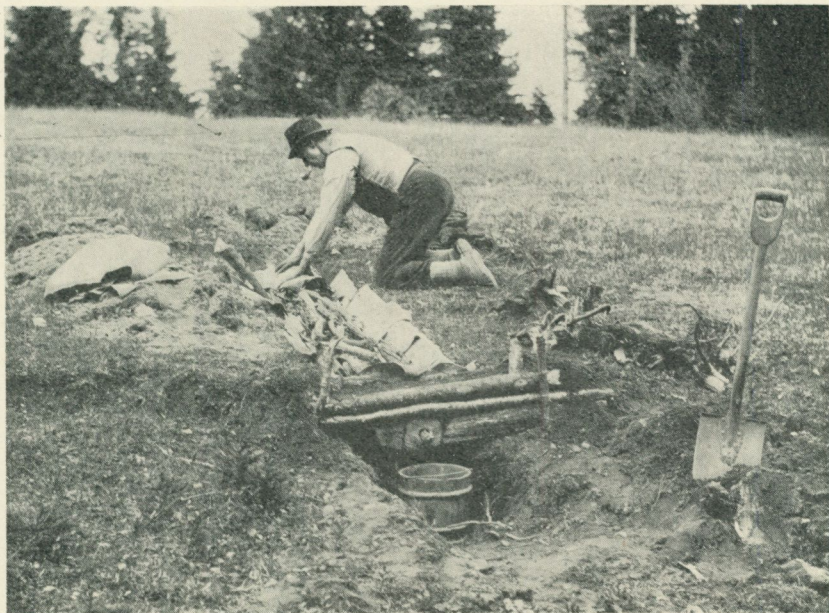

Fig. 3. Diket fyllt med töre. Tjärbrännaren är sysselsatt med att vika upp näverns kanter över töret.

hålet i stockrännans nedre ände, bortskymmande för åskådaren den tjärbytta, som står nere i hålan.

Så snart elden kommit sig i fart, tillsluter man delvis »bläxhålet», för att luftdraget må minskas. Med bläxning måste man i fortsättningen hålla elden inne i diket vid liv. Dock är det icke tillrådligt att bläxa allt för ivrigt, ty lätt kan bränningen bli för stark, varav blir följderna att man får sämre och mindre tjära.

¹ I förf:s Svensk allmogekost II, s. 105—106, finnes en »hemtobaksbläx» av likartad konstruktion beskriven och avbildad.

Av hettan tinas tjäran ur träet och börjar om en stund sippra ut genom borrhålet ned i den underställda byttan. När denna är fylld, tömmes dess innehåll i ett större kärl, varefter den ställes tillbaka på sin plats under rännan. Medan man är sysselsatt med tömningen, får tappen lov att vara instucken i borrhålet, eljest rinner en del dyrbar tjära bort. I ett dike av nämnda konstruktion går

Fig. 4. Diket, »drevgraven», färdigt och täckt med jord. Veden har tändts; tjärbrännaren fläktar med en »näverbläs». I förgrunden ses rök framtränga.

bränningen fortare än i en trattformig grop (jfr s. 11). Avkastningen blir dock något mindre i diket.

På nämnda sätt har tjära bränts inom Gunnarskog och Bogen ännu i senare tid.

I Mangskog har jag erhållit beskrivning på ett tjärdike, som mycket liknar det nyss beskrivna, men som i viss mån är enklare, eftersom det saknar träränna. *Drevgrav* kallas det, en benämning som också tydligt syftar på eldens framdrivande medelst fläktning eller blåsning.

Mina anteckningar härom lyda som följer: Ett rundbottnat dike gräves i en torr backsluttning, fodras inuti med näver samt fylles med torkad och späntad törved, som överhöljes med näver och jord. I nedre änden av diket gräves en grop att ställa tjärbyttan uti. Här placeras en strut eller pipa av näver, genom vilken den ur diket framsipprande tjäran kan nedrinna i byttan. Veden tändes i gravens övre ände, som i fortsättningen blott delvis hålles öppen. Elden framdrives i sin bana med tillhjälp av en »näverbläx» eller med en smedbälg, som först placerad vid antändningsstället med pipen riktad inåt graven framflyttas eftersom bränningen fortskrider. Småningom bringas tjärämnet att nedsmälta, men man får icke fläkta eller blåsa mer än nödvändigt är. Tjäran rinner genom näverstruten ned i tjärbyttan, som för varje fyllning tömmes på ett större kärl. Bränningen tar från några timmar till ett dygn eller längre tid, beroende på drevgravens storlek. En plats, där sist på 1870-talet dylik tillverkning ägde rum, heter till minne därav ännu »Tjärkul».¹

I senare tid torde typen ha varit mera begränsad till västra delen av Sverige.

Trumma (tromme). I en backsluttning, brantare än i det föregående fallet, gräver man ett dike med — som vanligt — en grop för tjärbyttan i nedre änden. Av långa bräder hopspikas en ränna. Denna låter man i ena änden vara helt öppen; för den andra spika

¹ I en artikel av John Köhler, »Tjärbränning i mildalar» (Jernkontorets annaler för år 1907) nämnes om en liknande värmländsk anordning för framställande av tjära, där elden underhålles med en bläsbälg eller med ett trähjul, vars vingar ha en bredd, som ungefär motsvarar kanalens. En skillnad ligger däri, att veden i rännan, enligt Köhler, täckes med granris i st. f. med näver.

Från Hälsingland finnes fläktmetoden omnämnd av Joh. Ol. Broman i Glysisvallur (omkr. 1700), del III: 2, Uppsala 1913, s. 143: » . . . Af sådan förenämndan wed brännes och här tiäru på annat sätt; näml. med *Flächtandet*; hwilket sker när litet förråd är af torwed, och hasten fordrar; warandes här wid ingen större åtskilnad, än at en eller flere personer omkring then antända tiärudalen med breda fiölar eller stora spador af trä, fläcktar, weftar och drifwer wädret at med *force* trycka jämte elden tiärusaften utur weden; therföre kallas sådana Tiärudalar *Fläcktdalar*.» — Av Carl Linnæi Skånska resa, Stockholm 1751, s. 55, få vi veta att metoden varit känd även i södra Sverige, närmare bestämt Stenbrohultstrakten av Småland: »Tjäre-Milan är anlagd på en sluttande backa och utgrafwen med en lång dæld . . . . et par pustar, som blåsa genom et hål och dragas såsom i en smedja, gå högst i 2:ne dygn utan uppehåll.»

man en brädlapp med ett litet hål vid underkanten, borrar eller skuret till avlopp för tjäran. Rännan nedlägges så i diket. Den öppna änden riktas uppåt, så att den får det högre läget. Fig. 5 visar rännan nedlagd. Tjärbrännaren är, som synes, för tillfället sysselsatt med vedens inläggande.

Nu återstår att pålägga ett bräde, lika långt som rännan, till lock, vidare att påskotta ett lager av jord. Fig. 6 visar den påskottade jordryggen.

Fig. 5. Tjärtrumma, som fylles med töre.

Veden tändes som vanligt i loppets övre ände. Efter en stund stänger man tändöppningen delvis för att dämpa luftdraget. Bränningen går utförbacke, tjäran smälter ur trät och rinner genom det borrarade hålet i trummans nedre gavel för att slutligen hamna i tjärbyttan.

I förevarande fall förekommer ingen fläktning, varför man ej heller kan tala om »bläxgrav» eller »drevgrav». Rännan kolas under bränningen alltid något på insidan, men brinner icke upp, emedan

jorden runt om bildar ett svalt och fuktigt omhölje, som dämpar eldens verkan. Den skadas ej värre än att den hela tiden kan tjänstgöra som avlopp för den rinnande tjäran (Boda sn).¹

Grop. Nära eller i en backsluttning gräves en grop i form av en kon eller tratt med spetsen riktad nedåt (fig. 7, 8). Efter tillgången på tjärved göres gropen större eller mindre, från ett par till flera alnars tvärmått vid jordytan.

Stundom förlägges gropen med hela sin omkrets till platån ovanför sluttningen såsom i fig. 8 A. Från mitten eller djupaste

Fig. 6. Samma trumma som i fig. 5, övertäckt med jord.

punkten (a) gräves då ett dike, och ett rör bestående av en helrund stock (jfr ovan s. 4) nedlägges i sluttande läge däri för att tjänstgöra som avlopp eller »sko» (ab). Vallen återställles, d. v. s. jorden skottas tillbaka i diket, så att tratten får sin runda form. För tjärans uppsamlande måste röret i den ände, som sträcker sig till mitten av gropen, vara till en liten del öppet rännformig (halvrund), vilket också av teckningen framgår (Norra Finnskoga).

¹ Om bränning i trumma föreligger endast denna uppgift.

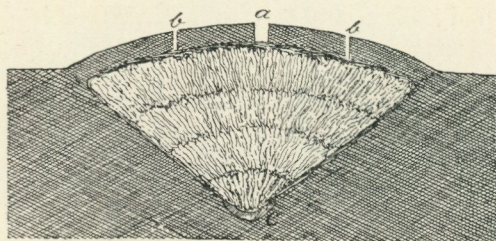
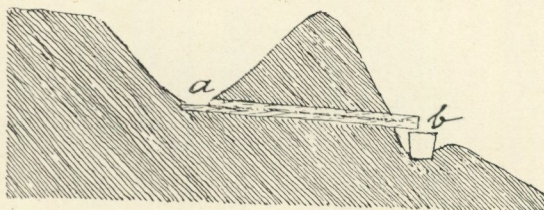
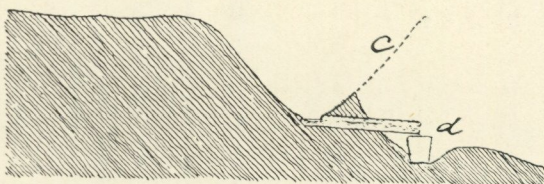

Fig. 7. Tvärsnitt av en med töre fylld tjärgrav. a) tändhål, b) draghål, c) avloppsränna.

A

B

Fig. 8. A tjärgrav på en platta. B tjärgrav i en sluttning.

Oftast placeras gropen likväl så, att dess periferi till någon del eller helt och hållet faller utanför avsatsen. I dylikt fall förkortas eller bortfaller diket, men den sida av tratten, som vetter utåt mot sluttningen och i fig. B antytts med en prickad linie (c), måste för att bli fullständig kompletteras med trävirke. Exempel härpå se vi å fotografien fig. 9, vilken återger en grop ombyggd till hälften eller mer med knuttimrade stammar. Inom denna omhägnad har tratten av jord formats. I hålan, som synes under väggen, är plats

för tjärbyttan (jfr fig. 8, *b* och *d*). Omhägningen danas efter förhållandena olika.

När gropen är färdig, fodrar man den överallt invändigt från botten upp till randen med näver eller granbark.

Gropen fylles med korthuggen, späntad tjärved varv på varv, radierande från djupaste bottenpunkten såsom i fig. 7. Vid resningen — snarare läggningen — börjar man för varje varv uteder

Fig. 9. Gamle »Pägers» (Pekkas) tjärgrav i Lekvattnet, belägen å branten nära Rottna älv. Töret i graven ännu rykande, men hopsjunket på grund därav att bränningen lider mot sitt slut.

kanten och fortsätter inåt mot centrum, där träna slutligen bli stående i vertikal ställning. Förloppet är, som man ser, på sätt och vis rakt motsatt det som förekommer vid inresningen av ved i en mila, varom längre fram skall talas. Arbetet i fråga bör med största omsorg utföras. Ju tätare man kan *lå* (packa ihop), desto mera tjära får man i förhållande till virkesmängden. Över veden lägges först näver eller bark och därpå ett tjockt lager av jord, som noga tillpackas. Under jordpåskottningen har man en rund tråkubb

stående mitt på kullen, och när denna försiktigt borttages, lämnar den efter sig en öppning, som kan användas till tändhål. Däri lägges nöre, torra spånor, som antändas.¹ En stund får det brinna öppet, tills man ser att veden inunder riktigt fattat eld. Då sticker man med en käpp upp fyra små draghål omkring det större tändhålet, dock så försiktigt, att man icke skadar nävern. Tändhålet tilltappes, så att det blir lufttätt. Draghålen däremot få stå öppna, till dess rök och vatten börja tränga ut genom rännan, då stänger man även dem. Blott i händelse det ser ut som om det ville slockna tager man upp ett draghål eller högst 2.

Om ett par timmar kan man börja få se tjäran rinna, till en början som en tunn, ljusbrun lag. Denna produkt har ringa värde, duger på sin höjd att brå tak med, för vilket ändamål den brukar bortskänkas. Plötsligt framväller ur rännan en mycket tjock tjära. Denna följes under mellantiden av en tunnare sort, vilken, när det börjar lida mot slutet av bränningen, övergår till tjockare form igen.

I gropar av ifrågavarande konstruktion blir avkastningen större än i drevgravarna, dock går bränningen långsammare.

Gubben »Päger» (Pekka) i Lekvattnet, den gamle man som ses avbildad vid sin tjärgrav å fig. 9, var till yrket tjärbrännare, fast han inte ägde så mycket som en pinne i skogen. Han var också en vida anlitad medicinman, kunnig i mångahanda signerier. Botande av sjukdomar och försäljning av tjära ingingo vanligen i målet för hans strövtåg till slättbygden. På skroock trodde han fullt och fast. Då jag en gång av ovarsamhet kom att snedda över ett hörn av hans tjärgrav, skrek han uppriktigt förtretad åt mig på sin fryksdalsfinska dialekt: »Ska tu skäämm tjärpräninga för mej, tul!»²

¹ Samma metod alltså som vid tändningen av s. k. fantmilor, jfr förf:s skrift »Om kolning i västra Värmland», Stockholm 1923, s. 47.

² I jämförelse med den ovan beskrivna värmländska gropen voro de »tjärdalar», som av Jon Boding omtalas i »Ångermanna Hushollning», Stockholm 1747, s. 21, riktiga jättar i sitt slag. Dessa (av Boding förliknade vid en kvarnlur med sko) kunde rymma »100, 150, ja 200 lass sönderhuggen gortall».

Typen i fråga, hos vilken gropens koniska form och den radiala resningen intimt sammanhånga, har varit mycket spridd i vårt land, till synes mer än andra; och på trakter, där tjärtillverkning i större skala idkas, är den fortfarande förhärskande. Den beskrives eller antydes ofta i topografiska arbeten, t. ex. hos (förutom Boding)

Mila. Från de förut beskrivna tjärbränningsanordningarna skiljer sig milan bland annat däri, att den har sin plats helt ovan jord. I anseende till vedens inresning m. m. liknar den, som vi skola se, en vanlig kolmila ganska mycket. Därav benämningen.

För en liten mila användes stundom till botten en stenhall,

J. O. Broman, anf. arb. och del s. 142 (stor grop, »smal neder, vidare up åt, som en tratt»); J. O. Hagström, Jemtlands oekonomiska Beskrifning, Stockholm 1751, s. 53 (= Boding); Sigrid Drake, Västerbottenslapparna, Uppsala 1918, s. 208 (Åsele, början av 1800-talet, »grop i form av en sockertopp, 3 alnar tvärsöver, 2 å 3 alnar djup»); Lars Levander, Livet i en Älvdalsby före 1870-talet, Stockholm 1914, s. 55 (»tyverkal», tjärkal, i form av en tratt, enkel typ utan rädda, av förf. benämnd »ugn»); Linnés Öländska och Gothländska Resa 1741, Stockholm 1745, s. 140 (Ölands norra udde, »iholighet til *forme* af en nedtrykt up- och nedvänd *conus*»); samma arb. s. 212 (»Tiär-Miler» byggda ovanpå jorden, föreställande »en *conum inversum*, hvars Botn war af Sten och Wäggarna mångkantige af timbrade Stäcker», Gotland, Bunge); Nils Lithberg, »Sojde» och »Sojsbränning» på Gotland, Fataburen 1909, s. 240 f. (gropen grunt konisk, »skålförmigt platt», stenlagd; resningen, enl. meddelande av förf., radierande såsom den hos Klintberg finnes avbildad); M. Klintberg, Spridda drag ur den gotländska allmogens lif, Stockholm 1914 s. 27 f. (med illustrationer visande gropens grunda trattform och den radierande resningen); Th. Erlandsson, Kulturhistoriska museet i Bunge, Stockholm 1914, s. 37, »platt trattformig plan, stenlagd»; slutligen — för att gå ett fjät utanför det nuvarande Sveriges gränser — Linné, Iter Lapponicum 1732, Stockholm 1888 (Österbotten, med avbildning, »tjärmilor» ihåliga som en tratt, dock *planocava*, 9 alnar långa (!), *in conum inversum desinentia*) samt Eric Juvelius, Tjärtilwäreckningen i Österbotn, vilket arbete (en gradualldisputation, se ovan) ingående skildrar de på denna trakt i Finland förekommande runda tjärdalarna.

Ett tyskt verk, Jacobssons, Technologisches Wörterbuch, del IV, Berlin 1784, uppgiver metoden som svensk. Men i Encyclopedie ou Dictionnaire raisonné des sciences, Neufchastel 1765, Tome 12 (article Pin) beskrives en fransk trattdal, vilken överensstämmer med den svenska utom däri att tratten invändigt är klädd med tegel.

Till kännedomen om de svenska trattgravarna bidraga, utom vad ovan anförts, en del avbildningar i Nordiska Museets arkiv, t. ex. från Östergötland och Västerbotten. På Skansen finnes, som bekant, en efterbildning av en »smäländsk tjärdal».

I skogsteknologisk litteratur finnes den trattformiga dalen här och där beskriven och avbildad, ehuru i regel utan ortsuppgifter.

Ej alltid framgår det av författarnas uttryckssätt direkt, vilketdera som menas, *divergerande* (radierande) resning eller *konvergerande* (som hos milan, se nästa typ). Att likväl på de citerade ställena den förra metoden åsyftas, synes mig av flera skäl sannolikast, och därför hava källorna framdragits i detta sammanhang.

Till sina detaljer kunna de nämnda trattgravarna variera, frånsett att mycket är lika och gemensamt för dem alla. Sälunda växlar tratten till sin storlek, konstruktion och ombonad. Stundom har den en mera spetsig form, stundom åter är den trubbig och grund, vilket naturligtvis inverkar olika på törstackens stigande i höjden under inresningen. På en del trakter är det bruk att kläda gropens yta med stenhällar, på andra däremot icke. Avloppets konstruktion varierar. Tändningen verkställes olika, o. s. v.

vilken bör vara något skålformig. Genom mitten av denna hackas ett hål, varigenom tjäran kan nedrinna. *Tjärhalla* placeras i något sluttande läge på ett lämpligt underlag (t. ex. stenar), så att det blir rum för tjärbyttan under. På dess översida brukar man hacka små spår eller rännor, som hoplöpa i mitten, varigenom tjäran får lättare att samla sig.

Är det tillfälle att göra en mila av större omfång än hallen rymmer, utvidgas botten. Man fyller då med jord och sten runt

Fig. 10. Tjärmila täckes med granris. Över bergkanten framskjuter en näverpipa, vilken utgör avloppet för tjäran.

omkring, så att hallen blir liggande i centrum, varvid det hela får formen av en platt trattgrav. Sluttar terrängen, avjämnas den lämpligen med murning. Liksom i fig. 16 lämnas i stengrunden en öppen gång, vari tjärbyttan kan inställas.

Till botten för milan duger också någon lämplig fläck på ett kalt berg, belägen invid en fördjupning, dit tjäran kan ledas och där det finnes utrymme för en bytta såsom i fig. 10, 11. Berget bör på det utsedda stället slutta något samt vara en smula urholkat.

Eljest hugger man en ränna längs sluttningen ned mot avsatsen, därjämte några sidospår, vilka likt bifloder förena sig med denna huvudränna. Vid utloppet placeras en pipa av näver eller trä, som mottager och vidarebefordrar den uttrinnande tjäran, vilken slutligen nedsipprar i byttan genom pipans andra ände.

»Tjärmilan» rättas samt täckes med ris och jord ungefär som en vanlig kolmila.¹ Av en mindre virkesmängd, som ej räcker till mera, gör man en enkel resning såsom å fotografien. Har man där-

Fig. 11. Tjärmilan tänd och rykande.

emot riklig tillgång på virke, kan man göra både två och tre lika beskaffade resningar på varandra. Veden inpassas omsorgsfullt samt på så sätt att milan får den riktiga, uppåt avsmalnande formen och blir stabil. Milor så små som den här avbildade, vilken i storlek kan jämföras med en större gryta, »kolas» blott för tillfälligt husbehov.

Som vi funnit är resningen här ej väsentligt beroende av bottens form såsom i trattgraven, fig. 7.

¹ Jfr förf:s anf. arb. »Om kolning», s. 13 ff.

2—250388. *Fataburen*.

När milan är färdiggrättad, kläder man den överallt med granris, börjande vid foten och fortsättande uppåt. I fig. 10 se vi tjärbrännaren sysselsatt med rivningen. Till slut täckes milan med ett jordlager, vilket bör vara tjockast vid foten. Det tillklappas hårt. Medan jorden påskottas, brukar man ha en rund kubb stående på kullen, och när denna borttages, lämnar den efter sig en grop, vari tändämnet kan placeras.

Milans tändning finnes i fig. 11 åskådliggjord. När veden fattat eld, stänges tändhålet. I dess ställe kan man, om så behöves, sticka ett litet draghål. Men i regel är den luft, som genom jordtacket uppsuges, tillräcklig för eldens vidmakthållande.

Ur mila erhålles något mörkare och tunnare tjära än ur den nyss beskrivna gropen. Avkastningen blir något mindre, men arbetet går fortare. För bränning i mila behöver veden ej så omsorgsfullt spantas.¹

¹ Om resmilornas ålder i Sverige se Broman, anf. arb. s. 81; E. Wallner, Kolare Konsten Uti Sverige, Stockholm 1746, s. 75 f. och E. Fernow, anf. arb. s. 616. De båda senare berättar, att de valloner, som inkommo under Gustav Adolfs och drottning Kristinas tid, voro de första, som här anlade res- eller råtmilor. Dessförinnan brukades endast liggmilor, »gylltor». Hålla utsagorna streck, torde man knappast få antaga, att resmilor kommit i bruk i västra Värmland förrän ett stycke in på 1700-talet eller sedan stångjärnshamrar där börjat anläggas.

Under förra delen av 1700-talet framlade auskultanten i Bergskollegium Sven Riuman ett »Förslag angående Tjåras erhållande vid Kolningen af Resmilorna». Detta återfinnes i Wallners nyssnämnda bok. En bifogad skiss framställer en regelrät resmila churu med något försänkt botten och en pipstock för tjårans avledande. Av ordalagen att döma torde förslaget snarast varit avsett som en förbättring av något förut befintligt eller påtänkt, ty förf. säger: » . . . . som det warit swårasta skiälet emot en god utgång af denna invention at Milan skulle genom någon öppning under botnen få för mycket drag och luft, at den skulle frätas; ty kan denna olägenhet hielpas med et smalt rör ifrån Tiårtunnan som stiger högre op än Milan» etc.

I sammanhang med vad ovan anförts uppstår ett helt komplex av frågor. Har tjårmilan i berörda form danats inom vårt land efter förebild av den resta kolmilan, och är den måhända på den grund att betrakta som en jämförelsevis sen typ? Om så är, har den ytterst något samband med eller skyldskap till det nämnda »Rinmanska projektet», eller har den uppstått och fått sin form oberoende av detta? Har den någon tid varit allmänare än nu och fortlever den som en relik? O. s. v.

Till avslutning meddelar jag efter Theophrastus (anf. verk IX, 3) in extenso en beskrivning på de gamla macedoniernas tjårbränning, av intresse emedan den visar, att metoden i fråga i princip varit känd även annorstädes långt tillbaka i tiden. Theophrasti beskrivning (från grekiska tolkad av prof. Otto Lagercrantz) lyder:

»Tjåra bränner man på följande sätt. Man jämnar till en plats och gör den lik

Gryta. Vid tillverkning av tjära i små partier till husbehov går man oftast tillväga på följande sätt.

Man utväljer — såsom stundom vid bränning i mila, se ovan — en något skålformig stenhall. I mitten av denna tager man ett litet hål till avlopp för tjäran, eller man hackar från centrum till kanten en ränna, vilken kan tjänstgöra som avlopp. När detta är gjort, lägger man upp hallen på ett underlag, så att det blir plats för tjärbyttan under. Fig. 12, 13.

Vid bränningen användes en större tackjärnsgröta av den gamla

en tröskplats med ett ställe i mitten, dit tjäran kan flyta samman, och lägger dit ett golv [eller stampar till, så att det blir ett golv]. Man klyver sen stockarna och bygger med veden en mila av liknande slag som vid bränning av kol, men inte med kvandel ['tramma', det schakt som i kolmilan går från bottnens medelpunkt upp till mitten av toppen eller kullen] utan med träna rakställda bredvid varandra, så att milan alltid våning för våning skjuter i höjden. Man säger att milan är färdig, när den i omkrets är 180 alnar och i höjd högst 60 eller 50 eller för så vitt furen är kådig, 100 i vardera riktningen. Sedan man fått milan i ordning på detta vis, täcker man den med ris och skottar över den med jord, så att elden på inget ställe kan slå ut, ty om det händer, går det om intet med tjäran. Man tänder milan i den lilla gata, som lämnats öppen [vid botten, varmgången]. Därpå stoppar man till också denna och skottar jord på den. Sedan vaktar man milan och stiger upp på en stege dit där man ser röken slå ut och lägger alltid på jord, så att den inte kan slå ut. En kanal är iordninggjord, vari tjäran flyter från milan till ett hål, som ligger på 15 alnars avstånd från milan. Tjäran blir på så vis avkyld, så att man kan röra vid den. Bränningen pågår högst två dygn: sista dagen före solens nedgång brukar milan bli utbränd. Detta inträffar, när det inte längre rinner någon tjära. Under hela denna tid håller man vakt utan att ta sig vila, för att inte elden skall slå ut. Man förrättar offer och andra ceremonier under bön, att det skall bli mycket och god tjära. I Macedonien bränner man på det viset.»

För bedömande av typens vidare utbredning inom landet stå mig så långt inga säkra uppgifter till buds.

Vad beträffar idén att samtidigt tillgodogöra sig kol och tjära vid bränning, så var denna ingalunda ny på 1700-talet. Genom Plinius (*Historia naturalis*, XVI), veta vi, att den var känd och tillämpad mycket längre tillbaka, redan under den klassiska forntiden. För tillgodogörandet duger vilken inrättning som helst, drevgrav, grop, mila o. s. v., ehuru man förutsätter, att tillverkningen sker i så pass stor skala, att det lönar sig att ta tillvara kolen. I Österbotten utgjorde vid tjärbränningen, enl. Juvelius anf. arb. s. 23, kolet en biprodukt, begärligare än milkol, och på Öland fick man efter bränningen »ock nogon quantitet Kol», Linné Öl. och Gothl. Resa, s. 140. En smälanning från Madesjö har för mig berättat, att alla de kol, som blevo efter vid tjärbränning, skulle säljas till kopparslagare. I Värmland synes man i regel ej ha lagt vidare an på dylik ekonomi, och milan jag beskrev har mig veterligt ej varit avsedd för annat än framställning av tjära. Regeln kan naturligtvis ha haft sina undantag.

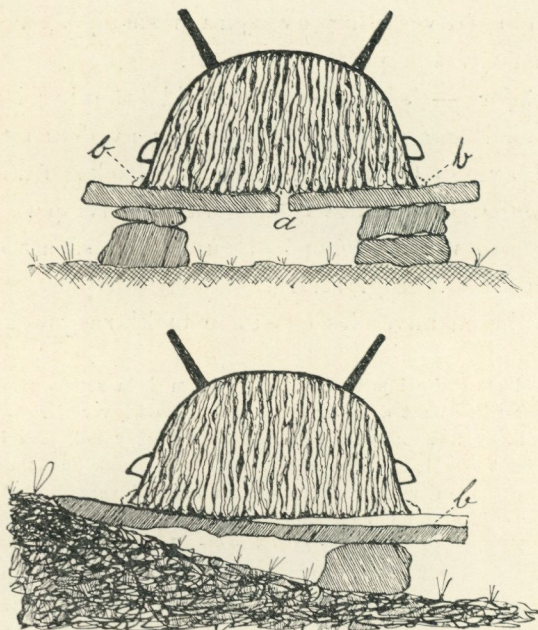

Fig. 12, 13. Tjärgrytor, fyllda med töre. Tvärsnitt. I övre bilden utgöres avloppet av ett hål, *a*, mitt i hallen; i den undre av en huggen ränna, *b*, som löper ut till hallens kant. Brunskog.

cirkelrunda, halvklotformiga typen. I denna reses fint späntad törved samman så tätt som möjligt. Vedens längd får icke överstiga grytans djup. När grytan är fylld, stjälpes den på hallen med botten upp. Kring kanten tätar man omsorgsfullt med en smet av lera, så att luftens tillträde förhindras. Omkring och på grytan hopas sedan brandved, som tändes. Brasan underhålles, och vid fortsatt eldning blir hettan inuti grytan så stark, att tjäran nedsmälter. Genom hålet eller rännan — vad som nu för tillfället utgör avlopp — rinner den ned i byttan, som står inunder.

En anordning av här beskrivna slag finnes i fig. 14 avbildad. Ovanpå den skålformiga hallen kvarligger ett lager av kol och aska, delvis överväxt med mossor. Tjäran har haft sitt utlopp genom ett litet runt hål i hallens mitt. I detta hål kvarsitter en pipa av järnbleck stucken i vertikalt läge. Tjärkärlet infördes genom den å bilden synliga öppningen.

Fig. 14. Anordning för bränning med gryta såsom i fig. 12, 13. Ännu tillfälligtvis använd i Mangskog.

Bönder, som idka tjärbränning endast för sitt lilla husbehov, använda mest gryta.¹

I nu nämnda liksom även i följande fall kommer elden aldrig i öppen beröring med tjärveden (torrdestillation).

Ugn (omm, tjäromm). Även vid bränning i ugn kommer en stenhäll (tjärhall) till användning. Denna skiljer sig i fråga om form, gestaltning och ändamål ej från den som brukas vid bränning i gryta, varom nyss talades. Den bör vara något skålformig, därtill försedd med ett centralt hål eller med en till kanten löpande

¹ Uppgifter om bränning i gryta finnas från flera platser i södra Sverige. Amanuensen Sigurd Erixon har gjort mig uppmärksam på en notis (efter Smedberg i Landsmålsarkivet i Uppsala), vilken handlar om dylik bränning i Ödeshög sn i Östergötland. Den lyder: »Törestubbar brytas upp. Man hugger sönder töret smått, lägger det i en gryta, som välves över en stenhäll, försedd med ett hål. Vid kanteu smetar man igen, så det blir lufttätt. Sedan lägger man ved utanpå och eldar. Då kolas töret och det feta rinner av. Man har en kopp under att ta tjäran i ($\frac{1}{2}$ — $1\frac{1}{2}$ kanna).» Ett par gamla män från Madesjö och Nye i Småland berätta, att bränning i gryta förekommit på deras hemort, men de minnas nu ej riktigt detaljerna. Om metoden föreliggande uppgifter även från Västergötland.

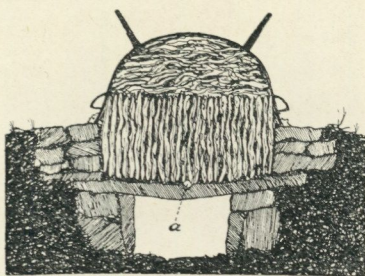

Fig. 15. Tjärugn, murad av gråsten. Tvärsnitt. I mitten »karet», fyllt av töre och övertäckt med en gryta; *a* huggen avloppsränna i bottenhallen.

ränna för tjärans avrinnande. Till beredande av plats åt tjärbyttan lägger man den upp på ett lämpligt underlag. Fig. 15.

När hallen fått sitt rätta läge, murar man ovanpå densamma ett cirkelrunt vid pass fotsdjupt »kar» av gråsten, varvid till fyllnad och tätning jord inlägges mellan stenarna. I karet inreses fint späntad tjärved, såsom fig. 15 visar. Däröver stjälpes en tom gryta,

Fig. 16. Tjärugn, murad av gråsten. Töret inreses i »karet». Den gamle tjärbrännaren (numera 93 år gammal) heter Jan Jansson och är från Porna i Mangskog.

kring vars kant man noga lerar för att utestänga luften. Slutligen tändes ovanpå grytan, såsom i fig. 16, en stockvedsbrasa, vilken underhålles till dess tjäran smultit ur trät. För tjärkärlet finnes i det här avbildade fallet ett litet rum anordnat under ugnen, påminnande om en källarsvale. Över öppningen ses en stock lagd på tvären uppbärande den massa av mursten, som bildar den mot åskådaren vända sidan av ugnskaret. Tjäran hade här sitt utlopp genom

Fig. 17. Samma ugn som i fig. 15. Över den inresta veden är en gryta stälpt, och på denna brinner en stockvedsbrasa.

en ränna i bottenhallen, vilket är orsaken till att man å fotografinsen byttan ställd ytterst i svalen.

Någon närmare släktskap mellan denna s. k. *omm* och de ugnar av mera tekniskt fulländad konstruktion, som numera här och där brukas (och som ofta beskrivits) kan knappt sägas existera.¹

Till tjärans mångahanda hushållsnytta hör, som i början antyddes, att den kan sjudas till beck, en för bonden lika väl som för

¹ Om tjärbränningsugnar i forntiden, *furni*, se Plinius, anf. arb. XVI, 21. Dessa voro med eld omgivna på alla sidor.

skomakaren nödvändig artikel. Vanligen kokas becket i en liten skaftad järngryta med tre ben, s. k. tackjärnspotta. Kokningen sker under ständig omröring med en träspade över glöd eller mycket svag eld. Man lyser sig med en pärtsticka, men måste vara ytterligt försiktig, så att lågan icke kommer i beröring med den ur grytan uppstigande tjärången, ty då fattar lätt alltsammans eld. För provning tar man en klick ur pannan och släpper den i en skål med kallt vatten, som man har stående bredvid sig på spisen. Om klicken stelnar, är det tecken till att becket är färdigt. Drives kokningen för långt, blir becket skört och får då svårt att fastna på skotråden. Ett kriterium på lagom kokning är att becket nätt och jämt icke klibbar vid tänderna, då man tuggar på det.

P. S. I närmast föregående årgång av Fataburen, 1924, s. 81 ff, har Torsten Althin publicerat en rikt illustrerad artikel om tjärbränning med stoff delvis hämtat från västra Värmland. Artikeln var för mig obekant, då ovanstående bidrag inlämnades till tryckning, varför den ej kunnat till jämförelse inordnas bland annan här meddelad litteratur. De båda uppsatserna komplettera varandra i viktiga punkter; särskilt synes detta vara förhållandet beträffande bränning i drevgrav, mila och ugn.

NILS KEYLAND.

Några ord om hans vetenskapliga verksamhet.

Till den förträffliga, om varm sympati vittnande teckning av Nils Keylands personlighet och levnadslopp, som i *Fataburen* 1924 (s. 184 ff.) lämnats av en hans skol- och akademikamrat¹ må av en hans museikamrat några ord tilläggas om Keylands verksamhet såsom vetenskaps- och museiman.

Att Keyland genom att komma i Nordiska Museets tjänst fann sin rätta plats här i livet är uppenbart, likasom ock å andra sidan, att Nordiska Museet och Skansen i honom vunno en mångsidig, enastående förmåga, som näppeligen någonsin kan fullt ersättas av *en* person. Han förenade vildmarksbons snabba iakttagelse och livliga intuition med en sällsynt fond av praktisk erfarenhet och genom studier förvärvat vetande. När man nu betraktar hans utveckling, tycker man, att han måste ha varit predestinerad till etnograf, och säkert skulle han även såsom forskningsresande hos främmande folk hava utmärkt sig såsom en framstående sådan. Åt folklivsforskningen i hela dess utsträckning var det honom ett nöje att helt få ägna sig. Härom vittnar även det rikhaltiga etnologiska bibliotek, som han åt sig hopbragte. Han intresserade sig på folklivsforskningens område för allt, och ingen sida eller detalj syntes honom för vardaglig eller obetydlig att i grund studera och utforska. För stadskulturen och konstslöjden synes han däremot hava saknat vidare intresse.

Grundlighet är ett kännetecknande drag för Keylands forskargärning — grundlighet såsom iakttagare. Analytiker är han mindre, och man kan nästan sätta i fråga, om han ej avsiktligt — mindre på grund av teoriernas färglöshet än deras bräcklighet — ställde sig

¹ Domprosten C. V. Bromander i Karlstad.

på ett visst avstånd från all teoribyggnad. Då emellertid sådana, om än så hypotetiska, äro nödvändiga såsom riktlinjer för det andliga folklivets utforskande, blev det i långt övervägande mått mera folkets materiella än andliga fornkultur, som blev föremål för Keylands vetenskapliga bearbetning.

Framför allt var Keyland samlare — intensiv, nitisk samlare, men icke endast av föremål utan ock av uppgifter. Såsom »forskare i fältet» var han av första rang. Mången skulle kanske vilja säga, att han var för nitisk både som samlare och upptecknare, i det att han tillvaratog även sådant som var värdelöst. Härom kan dock kanske blott framtiden döma. Visst är emellertid, att hans omsorg om även det mindre väsentliga i hans tryckta avhandlingar ej sällan föranleder en icke blott tröttande bredd i framställningen utan ock en betänklig brist på begränsning i själva ämnesbehandlingen. Man önskar, att åtskilligt fått stanna kvar i författarens arkivaliska samlingar. Men Keyland älskar sitt material allt för mycket för att nännas beskära eller ens grundligare sovrå det. När han t. ex. i sin förstlingsavhandling i *Fataburen* (1906) »Om den svenska allmogens jakt» upptager puströret med fjädrade pilar såsom nyttjat i vårt land »för skjutande av småfåglar på nära håll», är detta icke något med lärospånet övergående drag, i vilket fall det skulle ha varit ogrannlaga att här anföra detta citat, utan samma ängsliga omsorg om även det oväsentliga, vilken någon gång t. o. m. kan vilseleda åtminstone främlingen, följer också hans senare författarskap, såsom t. ex. i påfallande grad hans kanske betydelsefullaste avhandling »Primitiva eldgöringsmetoder i Sverige». Även boken om »Julbröd, julbockar och staffansång» (1919) lider av denna brist på kritik (märk t. ex. s. 25). I detta, liksom för övrigt även i andra hänseenden, erinrar Keyland ej obetydligt om en annan bland den svenska folklivsforskningens stormän: Richard Dybeck.

Det vore emellertid alldeles oriktigt att fästa något större avseende vid denna svaghet hos Keyland, ty å andra sidan ligger hans stora och ovanskliga förtjänst såsom svensk folklivsforskare just i hans med osparad flit utförda, i varje detalj inträngande samlargärning och i hans objektiva behandling av det samlade materialet.

Så mycket som möjligt låter han detta föra sin egen talan. Han refererar gärna och lämnar åt läsaren att själv väga materialet och draga slutsatserna därav.

Keyland var, därom äro alla hans biografer och vänner ense,¹ en ovanligt självständig natur. Denna självständighet sviker han ej heller såsom vetenskapsman. Han väljer gärna ämnen, som andra ej före honom närmare uppmärksammat och i de flesta fall också av brist på förutsättningar och material omöjligen förmått behandla. Det är i sådana avhandlingar — i undersökningarna om eldgörning, om födoämnen hos vår allmoge, om bebyggelsen i Värmlands finmarker — som Keylands största betydelse för vår inhemska folk-kännedom ligger. Ingen mer än han skulle ha kunnat skriva dessa primärarbeten på ett så djupgående och på samma gång omfattande sätt.

Under sin adertonåriga anställningstid vid Skansen fick Keyland tillfälle att väsentligen planlägga, leda och fullkomna åtskilliga mycket betydelsefulla anläggningar inom friluftsmuseet. Främst bland dessa äro att nämna: finngården, vilken anlades redan 1904 och sedan av Keyland successivt utvidgades och fullständigades; den storartade bondgården från Älvros socken i Härjedalen, uppförd 1916; nattstugan från Nås' prästgård i Dalarna, uppförd 1919; samt linberedningsverket från Forsa socken i Hälsingland, uppfört 1918, och vadmalsstampen från Svegs socken i Härjedalen, uppförd 1920. För dessa anläggningar företog Keyland långvariga och omfattande undersökningar på ort och ställe, och hans intresse svalnade ingalunda därmed att han sett sina planer realiserade, utan han fortsatte sedan alltjämt sina studier beträffande dessa byggnader och med dem förbundna arbeten. Om Keylands förmåga att inneha ledningen av folkdanser, folkmusik och folkmål på Skansen vare här i korthet sagt, att han förstod den saken såsom ingen annan.

Utom Skansens kulturhistoriska avdelningar förestod Keyland även avdelningen för djurfänge, jakt och fiske i museibyggnaden på Lejonslätten. Att Keyland, vildmarksälskaren, skulle livligt intressera sig för studiet av dessa näringsfång, för så vitt de voro av

¹ Minnesteckningar finnas, utom i Fataburen 1924, i Dagens Nyheter den 9 juli 1924 av G. Upmark och i Svenska Dagbladet samma dag av E. Klein.

folklig art, är självklart. Redan i Fataburen 1906 gjorde han sitt första inlägg på detta forskningsfält, och sedan övergav han, såsom ej blott hans tryckta utan även hans i handskrift efterlämnade uppsatser och anteckningar visa, aldrig denna forskningsgren. Det var ock han som förskaffade museet den i etnologiskt hänseende särdeles intressanta samlingen av modeller av giller och djurfällor.

Keylands flit var beundransvärd. Visserligen intygar den här bifogade bibliografien över hans skrifter detta till fullo, men man bör dock hava haft tillfälle att även taga del av hans i handskrift, teckning och fotografi efterlämnade forskningsresultat för att i hela dess vidd fatta denna sida av hans personlighet. Redan de första forskningsresornas upptecknings- och ritböcker från slutet av 1890-talet med sina ytterst samvetsgrant ingående uppgifter och sina visserligen ej alltid perspektiviskt anmärkningsfria men så mycket mer genom sin detaljerade noggrannhet vetenskapligt ovärderliga teckningar bära imponerande vittnesbörd om hans arbetslust och arbetsduglighet. På höjdpunkten stå frukterna av hans resor 1916 och 1920 för utforskning av den finska bebyggelsen i Värmlands och Norges finnskogar. Denna omfångsrika, systematiskt ordnade samling av fotografier, teckningar och ritningar med åtföljande förklaringar och kartor är ovärderlig. Även såsom fotograf var Keyland synnerligen skicklig, och det är tydligt, att han betraktade fotografiverksamheten med alla dess processer ej såsom arbete utan såsom ett intressant nöje.

För ceremoniell ståt och konventionell formalism saknade Keyland allt sinne. Icke heller låg det för honom att representera vid vetenskapliga möten eller att framträdande fungera i lärda sällskap och kommittéer, om han ock icke alldeles lyckades undgå detta öde. Så satt han t. ex. såsom ledamot i den 1908 bildade folkmusikkommisionen. Några officiella utmärkelser hann Keyland ej uppleva. I själva verket torde han ock ha skattat sådana ganska ringa, och det är sannolikt, att varje, även liten, ny upptäckt berett honom större glädje än något yttre äretecken skulle ha förmått. Vid vetenskapliga privatsamspråk var han alltid intressant och intresserad, meddelsam och underhållande, och om den hos honom inneboende

humorn även härvid stundom glimtade fram, var den, såsom kanske all verklig humor, det djupa allvarets tvillingbroder. För all bluff var hans uppskattning av vetenskapen för hög, och för att fästa sig vid småaktigheter var hans karaktär för storvulen.

Att Keyland med den nästan pedantiska korrekthet, som i övrigt utmärkte honom, även i sina tjänsteåligganden var synnerligen plikt-trogen och noggrann behöver knappast uttalas. Men han var såsom museiman även en den energiska handlingens man, när han fick handla efter sitt eget huvud. Trots sin i lekmannens ögon kanske något torra saklighet eller sin gentemot främlingen stundom ordknappa tillbakadragenhet var Keyland i grund och botten en mycket poetisk och konstnärlig natur. Det är ej en tillfällighet att hans första publicerade arbete var »Värmländska låtar». Innerst i hans väsen var det nog vildmarkens och naturlivets poesi, som allt fortfarande ägde hans livs kärlek, och som var den dolda, kanske omedvetna, drivfjädern till hans storartade etnologiska forskargärning.

N. E. Hammarstedt.

BIBLIOGRAFI ÖVER N. KEYLANDS ETNOLOGISKA FÖRFATTARSKAP.

1. *Särskilt tryckta arbeten.*

- Värmländska låtar, samlade av N. Keyland och arrangerade för piano (eller violin) av C. W. Rendahl. Stockholm 1901.
- The historical and ethnographical department of Skansen, a short guide for the use of visitors by Axel Nilsson. Translated by N. Keyland. Stockholm 1906; 1908; 1911; 1912. 100—106 s. 8:o.
- Samma arbete by A. Nilsson and N. Keyland. Translated by N. Keyland. Stockholm 1923. 166 s. 8:o.
- Ringlekar på Skansen. Utgivna av Nordiska Museet. 3 uppl. (redig. av N. Keyland). Stockholm 1908. 74 s. 8:o.
- Samma arbete. 4 uppl. Med beskrivande text av N. Keyland. Stockholm 1912. 80 s. 8:o.
- Nordiska Museet. Jaktavdelningen. Vägledning. Stockholm 1911. 29 s. 8:o.

- Skansens kulturhistoriska avdelning. Vägledning för besökande av Axel Nilsson. Med tillägg av N. Keyland. Stockholm 1911; 1912; 1913; 1915; 1916. 102—109 s. 8:o.
- Samma arbete, redigerat av N. Keyland. Stockholm 1918; 1921; 1923. 137—186 s. 8:o.
- Julbröd, julbockar och staffansång. Stockholm 1919. 162 s. 4:o. (Med utförlig bibliografi rörande julen.)
- Svensk allmogekost. Bidrag till den svenska folkhushållningens historia. D. 1. Vegetabilisk kost. Stockholm 1919. 240 s. 4:o.
- D. 2. Animalisk allmogekost, brygd, brännvinsbränning och hemtobaksodling i nordvästra Värmland. Stockholm 1919. 116 s. 4:o.
- Om kolning i västra Värmland. Stockholm 1923. 69 s. 8:o.

2. Uppsatser och avhandlingar i Fataburen.

- 1906 s. 1—16, 115—125: Om den svenska allmogens jakt.
- 1906 s. 45—49: En brudutstyrsel från Härjedalen. (Senare i Skansens progr. blad 1909, 1—7 aug.)
- 1908 s. 65—82: Skärning och snesning. Bilder och anteckningar från Mangskogs socken, Värmland, och dess omnejd.
- 1909 s. 129—140: Skansens nya lappkåta.
- 1909 s. 162—164: Två lappska sagor om ormstenen. (Senare i Skansens progr. blad 1910, 26 juni—2 juli.)
- 1910 s. 65—80: Lappska fångst- och fiskeredskap.
- 1911 s. 31—33: Jullev och levhögar i några Västgötasocknar. (Senare, delvis, i Skansens progr. blad 1911, 10—16 sept.)
- 1911 s. 101—109: Lövtagning. Bilder och anteckningar från Jösse och Frykdals härader, Värmland. (Senare, delvis, i Skansens progr. blad 1911, 27 aug.—2 sept. och 1913, 28 sept.)
- 1912 s. 1—20; 1913 s. 86—98, 193—236; 1916 s. 195—256; 1918 s. 150—158: Primitiva eldgöringsmetoder i Sverige. Gnideld, vrideld, slageld. Med en jämförande studie. (1918: supplement.)
- 1914 s. 156—172: Själnätbindning och själfångst på Harön.
- 1914 s. 223—241: Avbildningar av notredskap jämte några anteckningar om vinternotfisket i senare tid.
- 1920 s. 145—177: Sentrådsspining, tenndragning och bältsmykegjutning hos lapparna i norra Jämtland.
- 1921: s. 124—181: Linberedningsverk. Några ord med anledning av ett nyförvärv till Skansens byggnadsmuseum.

- 1922: s. 51—52: Ett svenskt eldstål från 600-talet.
 1923 s. 94—108: Seder och bruk vid dödsfall och begravning i västra Värmland. Några anteckningar från äldre tid.
 1925: s. 1—24: Några olika sätt att bränna tjära. Bilder och anteckningar från Västra Värmland.

3. *Uppsatser och avhandlingar i andra tidskrifter och verk.*

- Upplands fornminnesförenings tidskrift B. 7. Uppsala 1913 s. 31—58: Om julfirandet i Sko socken i Uppland vid mitten av 1800-talet.
 Nordisk Familjebok. 2 uppl. Bd 23. Stockholm 1916. Art. Ryggåsstuga.
 Journal de la Société finno-ougrienne. B. 30. Helsingfors 1913—1918: Om renslakten och beredningen av renhudar hos Frostvikens lappar. Bilder och anteckningar. 34 s. 8:o.
 Pennan, Värmlandsjournalisternas jultidning 1920. Karlstad 1920, s. 12: En Lusse-visa från Värmland (Ord och musik).
 Svensk Jordbrukstidskrift. Julnummer 1921: Några ord om slädar och hjuldon i Nordiska Museet.
 Etnologiska studier tillägnade Nils Edvard Hammarstedt 19³/₃ 21 s. 35—47: Dablot prejjesne och dablot duoljesne. Tvenne lappska spel från Frostviken, förklarade och avbildade.
 Svenska bryggareföreningens månadsblad. 1924 s. 233—236: Intendent Keylands forskningar om äldre tiders ölbrygd. Ur den nyligen avlidne forskarens efterlämnade papper. Av aman. O. Englundh.

4. *Artiklar i Skansens programblad.*

- De artiklar, som förut varit införda i Fataburen, upptagas icke.
 Jan i Seltorp (dödsruna). 1905. 10—16 sept.
 Den värmländska finngården på Skansen. 1906. 1—7 juli.
 Kantele. 1906. 15—21 juli.
 »Bakmesen». En nyupptäckt dansart. 1906. 22—28 juli.
 Om timmerkojor. 1906. 29 juli—4 aug.
 Om kolkojor. 1906. 19—25 aug.
 Om lappvandringar. 1907. 16—22 juni.
 Jordagods eller underjordiska skatter. 1907. 23—29 juni.
 »Buordningar». 1907. 7—13 juli.
 Fäbodjäsenterna. 1907. 14—20 juli.
 Om allmogelåtarne. 1907. 28 juli—3 aug.
 Fäbodjäsenternas skrock. 1907. 4—10 aug.
 Att kappas »te gudsrike» eller »klättra te himla». 1908. 7—13 juni.

- Att låsa tjufven. 1908. 14—20 juni.
 Litet midsommarskrock. 1908. 21—27 juni.
 Att låsa ärm. 1908. 28 juni—4 juli.
 Att binda kärleksband. 1908. 5—11 juli.
 Träskofioler. 1908. 12—18 juli.
 Hammarverk. 1908. 19—25 juli.
 En sägen från finnskogen. 1908. 13—19 sept.
 Jakob hvar är du? En lek. 1909. 6—12 juni.
 Petissan under uppförande på Skansen. 1909. 13—19 juni.
 Nergårds Lars. 1909. 20—26 juni.
 Bäverhus. 1909. 27 juni—3 juli.
 Utrökning av järv. 1909. 12—18 sept.
 En Lekvattenfinnes dagbok. 1910. 12—18 juni.
 Påvespel. 1910. 18—24 sept.
 Bröllop i Fryksdalen. 1917. 16—22 sept.
 Att bota korsbandsris. 1917. 23—24 sept.
 Sjørån. 1918. 19—25 maj.
 En folksägen från Skoklosters socken i Uppland. 1920. 19—25 sept.
 Vise Knut. 1920. 26 sept.

5. *Litteraturanmälningar.*

Fataburen:

- 1906, s. 186—187: Th. Schvindt, Finsk etnografisk atlas. 1. Jakt och fiske.
 1907, s. 189—192: U. T. Sirelius, Über die sperrfischerei bei den finnisch-ugrischen völkern.
 1912, s. 118—120: Hj. Thuren and W. Thalbitzer, The Eskimo Music (Meddelelser om Groenland XL).
 1920, s. 139—141: O. Frödin o. E. Nordenskjöld, Über Zwirnen und Spinnen bei den Indianern Südamerikas.
 1922, s. 63—64: P. Heurgren, Djurskrock; s. 161—162: A. Zernander, Alster, minnen, anteckningar o. samlingar.
 1923, s. 76—79: En bok om Värmland och värmlänningar; s. 122—123: Sigurd Erixon, Skultuna bruks historia, d. I; s. 123—125: Nils Andersson, Svenska låtar, h. I; s. 125—126: Svenska folkdanser, utg. av Svenska ungdomsringen för bygdekultur.

Finskt museum:

- 1912 (b. XIX), s. 29—32: U. T. Sirelius, Über die primitiven wohnungen der finnischen u. ob-ugrischen völker. (Finnisch-ugrische Forschungen B. VII, 1907; VIII, 1908; IX, 1909 och XI, 1911.)

6. *Efterlämnade handskrifter.*

Bland Keylands i Nordiska Museets arkiv förvarade talrika manuskript och stora otryckta samlingar i bild och ord böra här särskilt nämnas:

Skisser från Värmland. 11 häften med *Anteckningar och förklaringar.* (Samt fotografier. Från forskningsfärderna i Värmland 1898 och 1899).

Allmogejakten av Nils Keyland.

Värmlands och Norges Finnskogar. (Fotografier, teckningar och planritningar med förklaringar och kartor. Från forskningsresorna 1916 och 1920 för utredning av finnarnas byggnadsförhållanden.)

De övriga manuskripten vänta ännu på att jämföras med Keylands redan tryckta avhandlingar och på att systematiskt ordnas i överensstämmelse med dessa.

SMÄRRE MEDDELANDEN.

ETT LERKÄRLSFYND FRÅN NORRKÖPING.

För den väsentligen oskrivna historien om den medeltida keramik och dess fortsatta utveckling under 1500-talet har följande slutna keramikfynd från Norrköping tillräckligt intresse för att förtjäna ett kort omnämnande. De funna lerkärlen voro enligt uppgift 8. Blott 5 voro hela och ha som gåva överlämnats till Norrköpings stadsbiblioteks fornsaksmuseum. De avbildas här tillsammans med en samtidigt funnen liten salvkopp.

Fyndet gjordes vid rivningen av gamla Rikssalen i Norrköping 1891, då grunden upptogs för det nuvarande stora stenhuset Trädgårdsgatan 3. Underrättelse om de närmare omständigheterna härvid har givits mig dels av den, som skänkt urnorna till stadsbiblioteket, fastighetens ena ägarinna fru Frida Moberg, vilken själv som barn var med och livligt erinrar sig händelsen, dels av den ende överlevande av de tre arbetare, som utförde grundläggningen, den 67-årige Gustaf Edlund.

Enligt dessa samstämmade uppgifter anträffades i den gårdsplanen berörande delen av den åt Drottninggatan närmast belägna portgången till fastigheten Trädgårdsgatan 3 en kista av sten. Arbetarnas spadar hade här stött på några kantställda hällar — djupet under markytan torde ej ha varit så stort — och då området avgrävdes, öppnades ett fyrkantigt rum, någon meter djupt, med omsorgsfullt anordnat golv. På detta stodo längs den mot Trädgårdsgatan vettande långsidan, och i två rader — eller enligt fru Moberg: huvudsakligen mot ena hörnet till — ej mindre än åtta sturnor av större form samt ett litet vackert och välsvarvat kärl.

Fig. 1. Lerkärl funna i Norrköping.

Alla kärlen voro delvis sotade utanpå och fyllda med något som liknade kol och aska.

Berättelsen om stenkistan bestyrkes även därav, att hällarna — vilka gårdens ägare enligt Edlunds berättelse lät använda vid bygget — med största sannolikhet äro identiska med några stora grovhuggna kalkstenshällar, som bilda golvet i fastighetens västliga trappuppgång inifrån gården.

Kistans storlek hade såväl av herr Edlund som av fru Moberg uppskattats till närmare 2 m. i längd och 1 å $1\frac{1}{2}$ i bredd, alltså något avlångt fyrkantig. Detta stämmer gott med hällarna, varav fyra äro omkring $1\frac{1}{2}$ m. långa, medan bredden håller sig omkring 1,20 m.

Urnorna utgöras av ett fast, ljust gods, bestående av sandblandad lera, lagd i slingor, vilket givit kärlens yttre den spiral-randade formen. I botten, som är något utdraget kupig, löper den här grovt markerade spiralen ihop. Alla kärlen ha mycket kraftiga märken efter beröring med eld, vilken dock icke berört hela kärlen

utan som oftast visar en bestämt begränsad oval på ena sidan: kär-
len ha legat snett på kant i glöden. På ett eller annat kärl finnas
dessutom ett par mindre, spridda brandfläckar. Den lilla urnan är
belagd med en nästan kornigt tjock och sprucken förkoksad massa
från mynningen och ett stycke ned på kärlet samt inuti, medan
åter bottenens yttersida visar lergult, oskadat och synnerligen väl-
drejat gods.

Utanpå alla kärlen har spillts något som nu är förkoksat men
till skillnad från det stenkols svart glänsande innehållet i kärlen
visar en metallglansig färgskiftning, från en svartviolett till en
ljus brons-ärg-aktig glasyr.

De sålunda utspillda större fläckarna ha i regel runnit i upp-
riktning, alltså från bottenpartiet upp mot halsen, medan mindre
fläckar ha runnit i nedriktning och då i regel, hunna till krukans
mitt, kröcts av i sidled, där de stelnat med tunga droppar i spetsen.
Här har tydligen förkokningen inträtt, ty dropparna äro ibland
stora nog för att ha kunnat rinna längre.

Konsistensen hos den förkokade massan har undersökts av före-
ståndaren för Norrköpings stads kemiska undersökningsbyrå ingenjör
John Wanselin. Det visade sig härvid, att massan utgjordes av
95,5 resp. 94,5 proc. brännbara ämnen (kol) och återstoden aska.
Askan innehöll kali, kalk och fosforsyra, således de beståndsdelar
som ingå i sädesslagens aska. Härmed stämmer, att i koksmassan
anträffades förkolnade sädeskorn.

Det vill alltså synas som om i kärlen förvarats någon anrätt-
ning med sädeskorn som väsentlig beståndsdel, kanske gröt av något
slag. Kärnen ha ställts ned i en förvaringskällare. Vid någon för-
bränning med eld — sannolikt en eldsvåda — har innehållet i de
nästan slutna kärnen förkoksats, men därigenom att kärnen stodo i
en slutna källare har även denna kommit att verka som slutet rum
under förbränningen, så att det utspillda ej förtärts och förkolats
utan ävenledes förkoksats.

Vad den lilla koppen beträffar, har däri förvarats någon slags
salva. Formen är välkänd i bättre material från Rhentrakterna och
efterbildades häruppe i lera.

Kärlen torde med ganska stor säkerhet kunna dateras till 1500-talets slut. Dr Sune Ambrosiani, som själv fasthåller vid denna datering, har haft vänligheten att förete ett av dem för professor Nils Lithberg, som lärt känna detta slags urnor som förvaringskärl för bl. a. tran. Professor Lithberg har därvid, enligt uppgift, velat datera dem till 1600-talets början.

Arthur Nordén.

BRÖLLOPSUPPTÅG PÅ VÄSTGÖTASLÄTTEN FRÅN MITTEN AV FÖRRA ÅRHUNDRADET.

Några krya åldringar i Jungs socken, Skaraborgs län, ha i sommar (1924) vid samtal om gamla seder och bruk kommit att berätta om en del upptåg, som de i sin barndom sett utföras vid bröllop och vilka kanske förtjäna att omtalas. Jag återgiver delvis berättarnes egna ord.

I medio av 1850-talet eller något år senare var en nu 77-årig hustru¹ med på sin morbrors bröllop i Västergården, *Skarstad*. Hon var en av dem, som för den nära släktskapens skull fick hålla upp brudpällen — det var fästmöschalen som användes —, men hon var då så liten, att hon måste stå på en stol för att kunna fullgöra detta uppdrag. Hon bevarar i livligt minne detta det första bröllop, som hon varit med på.

Bröllopet varade i fyra dagar. När de hade slutat middagen första bröllopsdagen utfördes följande:

Då börja de på med vann sitt. Först ställde de till att mala på ett bord inne i en annan stuga på gården. Där hade de lagt käppar på bordet och brett ut ett lakan över käpparna, så att en inte kunde se dem. Så hade de slagit ut kli på lakanet. De ville inte ta mjöl, för att det hängde så vid kläderna. Sen gick käpparna upp och ner som »rösterna» på ett gammalt tröskverk, så att kliet rök omkring på gästerna. Dessa stod runt omkring bordet och såg på. Det var la någon, som höll i ändan på käpparna och slog

¹ Fru Anna Stina Jonsson från Sven Bengtsgården, Jung.

så med dem.¹ Om en kom nära bordet, så tog de en näve kli och kasta i ansiktet på en.

Sedan var det en, som red på en stor svarter häst, och han red in i själva bröllopsstugan ända fram till bordet. Där vattnade de hästen och gav honom fägnad vid bordet.²

När det var mörkt, kom en gubbe »inkultande» (inrullande) i rummet. Han var uppstoppad eller omvirad med halm om både bål, armar och ben. Armarna voro omvirade ända ut till händerna och benen ända ned till vristerna. Utanpå halmen var han klädd i en lång skjorta, vilken nedtill var hopsydd som ett par byxor. Han hade visst något för ansiktet — det kom hon inte riktigt ihåg. Gubben kom gående med korta steg fram till dörren. Där lade han sig ned och kultade på golvet fram till bordet. Men han teg som en sten, och ingen gjorde honom illa eller retades med honom. De bara skrattade åt honom, och sedan kultade han ut igen.

Emellertid hade en stor huggekubb, en helt vanlig stubbe, som användes att hugga ved på i vedskjulet, flyttats in i stugan. Frampå kvällen hördes spelmännen spela upp ute på gården. De kom intågande i sällskap med en karl, som var sotad i ansiktet. Han satte sig på kubben, och alla tog i ring och dansade omkring honom. Kubbagubben bjöd därefter på fägnad, och sedan tog han den ena efter den andra av töserna, ja käringarna med, och prata och skoja med dem och bar sig åt, som om han ville kyssa dem. Men det gjorde han inte, så det var inte så farligt.

Under hela tiden spelade de och sjöng. Det var som en marsch, och somliga gick på tå i ringen. Sen tog gubbarna rockskörten på armen och bjöd opp till dans, och de dansa och stampa takten så. — Detta sista gällde nog dansen i allmänhet under hela bröllopet.

Hos en annan familj i samma gård hölls några år senare bröllop för en dotter. En av gästerna på detta³ har berättat, att också då

¹ Berättaren var ej på det klara med hur det tillgick.

² Vid ett bröllop i Härjevads sn i mitten av 1880-talet sökte brudens fader rida in i bröllopssalen men hejdades i förstugudörren av värdfolk och vuxna barn. — Även i Väster Bitterna förekom det vid mitten av 1800-talet, att man red in i bröllopssalen (enl. A. Fogelqvist, se nedan).

³ Änkefru Lönngren från Ryda sn, Skaraborgs län.

förekom kubbagubbe och dans omkring honom men däremot inga av de andra här meddelade upptågen.

En hustru¹ från Jungs socken minnes ett bröllop i *Vinköl*, som hon var med om på 1850-talet. Där hade de klätt ut en gubbe i någon slags kåpa. Han satt på en kubb, som stod mitt på golvet i bröllopsstugan, och höll i handen en lång kosvans. Med den svängde han och slog omkring sig, under det han hojtade och förde oväsen. — Hon tillade, att det inte var omöjligt, att Karl Vill, en känd upptågsmakare, som bodde i Skattegården Jung, var kubbagubbe på hennes äldre systers bröllop 1856, men det mindes hon inte.

Ett vittnesbörd om samma bruk i *Jungs* socken kunde en åldrig f. d. lantbrukare² lämna. År 1848, kort innan han började lära sig läsa, var han med på ett bröllop i Maggården, Jung. Där sattes en huggekubb på en släde, och på kubben satt en gubbe, som var utklädd och nedsotad i ansiktet, för att en inte skulle kunna känna igen honom (menade berättaren). I släden var fäst ett rep, och medelst detta drog brössollarna in både släden och gubben. Han svängde och slog med ett piskeskäft. Det var efter ena finen pisk, för hon var belagd med fjäderpinnar. Gubben var utstyrd med en råttfälla på ryggen, och över den hängde ett långt vitt skynke. När de kommit in, ställdes skjutsen mitt på golvet i bröllopsstugan. En efter annan dansade gästerna med gubben omkring kubben, under det att han flitigt förtärde av sina medhavda förråd. Han drack ur en medförd brännvinsbutelj och åt »maler» (*målar*), som han hade i fickorna. Det var grynsådor efter korn, som de fått, när de hade malt gryn på hemkvarnen. En spjuver band fast ett hörn av skynket, som gubben hade på ryggen, vid kroken av ett gångfönster. När så gubben dansade, drogs det av honom, och råttfällan blev synlig.

Till sist utbjöd gubben kubben på auktion. Inga andra än brössollarna bjöd på. Det var två på brudgummens sida och två på brudens. De bjöd över varandra och tävlade om vilka som var styvast. — Sagesmannen hade inte reda på vart pengarna för kubben gick, men han trodde, att de gick till brudparet. Efter auktionens

¹ Fru Stina Johansson, Skattegården.

² Lars Jonsson, Lilla Åsa, Jung, f. 1842.

slut drog de ut kubben med gubben igen, »och så fick Abram — gubben — tvätta å sä sott» (sotet).

Meddelaren hade hört talas om bröllopet i Västergården, Skarstad, där de mol på bordet, och han förklarade det så, att det var för att de var mjölnare.

På St. Brätteberg i *Jungs* socken dansades omkring kubben på ett bröllop på 1850-talet. Av detaljer därifrån kommer sagesmannen ej ihåg mer än att hans far och en till buro in kubben och att de båda voro utklädda.¹

När en rättare på Bränneberg i *Jung* hade bröllop på 60-talet, förekom dans kring en kubb inne i bröllopsstugan, men ingen kubbagubbe var då med.²

Det synes, som om bruket att dansa kring kubben varit allmänt i denna del av Västergötland vid samma tid. Från flera socknar berättas därom. En nu 80-årig sagesman³ har i sin hembygd varit med på dylika bröllop bl. a. i Balsagården och Kartegården, *Väster Bitterna* sn, i mitten av 1850-talet samt i Åkatorp, *Laske-Vedums* sn, 1863 eller 64. Man tog mot slutet av bröllopet in en vanlig huggkubb, som man dansade omkring. I Kartegården, *Väster Bitterna* sn, spände man två »rea» (dragdon) i rad för kubben och körde in den med en kalv. Någon kubbagubbe minns berättaren inte, men det var allehanda lustigheter med pajas o. d.

Uppmärksamgjord på att på något ställe kubbagubben varit försedd med en kosvans, ville meddelaren erinra sig, att även vid bröllopen i Kartegården och Balsagården i *Väster Bitterna* socken en upptågsmakare roat gästerna med en kosvans.

Vid åtskilliga bröllop, bl. a. i Åkatorp, *Laske-Vedums* sn, var sagesmannen »brudriddare». Denne skulle leda bruden från den på eller invid bröllopgården belägna stuga, där jämte brud och brussäta även brudpigorna samlats, fram till brudpallen i den sal, där vigseln förrättades och där brudgumen och brössollarna mötte.

¹ Meddelat av Johan Petter Pettersson, Skumpag, Jung, född 1846.

² Meddelat av en äldre kvinna i försörjningshemmet i Jung.

³ Kyrkoherde A. Fogelqvist, f. 1844, nu bosatt i Stockholm; meddel. genom Hugo Jungner, Stockholm.

Bruden hade i ena skon en silverpenning (på förmögna ställen t. o. m. en specie), vilken tillföll den av brudpigorna, som fick förtroendet att taga av henne skorna. Ett ofta praktiserat nöje var f. ö. enligt samme sagesman, att de unga männen till de efter första bröllopsdagen följande morgnarna under bröllopet placerade brudpigornas eller andra kvinnliga gästers skor högst uppe på gårdsbyggnadernas tak. Ägarinnan måste lösa dem med en kyss l. dyl.

I *Kvänums* sn förekom¹ både kubb och utklädd kubbagubbe, dragna fram till bröllopsgården på en gammal bakvagn eller släde i sällskap med spelmännen; »de höll sedan roa ve makt».

I *Saleby* socken² delade sig enligt sägen bröllopsgästerna i två partier, de unga och de gamla, vilka stredo om kubben. Det ena partiet ville ha den ut ur stugan, och det andra kämpade för att ha den kvar, men ingen har hittills kunnat lämna besked om vilket parti, som stred på den ena eller andra sidan.

Från *Fyrunga* sn meddelas³ ett uttryck, att näckespeleman kunde spela så, att »t. o. m. kubben dansade», varav man kanske kan sluta, att också där funnits seden med bröllopskubb.

Från *Forshems* sn berättar en 84-åring,⁴ att han varit med och dansat omkring kubben. Likaledes meddelar en 82-åring⁵ från sin hembygd *Hasslösa* sn om samma bruk, men ingen av dessa båda sista kommer ihåg några enskildheter.

Om ett *helt annat* bruk berättas från Arvidsgården, *Norra Härene* sn. Där höggs en stor gran i skogen och kördes fram till kyrkdörren. När vigseln i kyrkan var över, spändes hästar för granen. I trädet satte sig spelmännen, brudparet och därefter så många av brudföljet, som fick plats, varefter det bar i väg till bröllopsgården.⁶

¹ Enligt meddelande av Emil Grönberg, Saleby.

² Meddelande av E. Grönberg, Saleby.

³ Av folkskollärare J. Z. Bohlin.

⁴ Karl Johansson, Forshem, enl. medd. av snickaren Johan Johansson, Jung.

⁵ Karl Pettersson, Allmänningen, Saleby.

⁶ Meddelande av Aug. Larsson, Kampagården Saleby, om hans föräldrars bröllop.

EN NOTIS OM VINGÅKERSDRÄKTEN 1794.

De litterära källorna om Vingåkersdräkten under 1700-talet äro tyvärr mycket sparsamma.¹ I en handskriven resedagbok kallad »Annotationer vid en Resa år 1794» av *Fredrik Samuel Silverstolpe*² (1769—1851) har jag funnit en kort, men saklig och som det tycks ganska pålitlig beskrivning. Silverstolpe, som sedan såsom överintendent och preses i konstakademien lade i dagen ett mindre vanligt intresse för uniformer och dräkter, visar redan här sin böjelse för dylika ting. Han hade tillsammans med sina vänner Johan Stenhammar och Carl Sehman från Stockholm startat en fotvandring, en »pittoresk resa», i tidens sentimentala maner. Färden gick genom Södermanland, Västergötland och Östergötland till Säfsta-holm. På midsommardagen besökte de Vingåkers kyrka, och härom berättar Silverstolpe:

»En af de vackraste Spectakel var att se hela den talrika Församlingen i sina Galla-Drägter. Den största luxe råder här, äfven hos de fattigare. Efter förmögenhet, ålder och särskildta tillfällen hafva de 5. å 6. olika dräkter. Många äga flera af dessa på en gång för ombytes skuld. Alla drägter äro till skärningen lika, men de variera i färgor och tyg. Den röda hufvudbonaden med hvit öfverklädnad brukas af alla quinnfolken. Röda Kjortlar, Gula siden Damast tröjor, Blå förkläden, Hvita linnearmar och Halskläden samt utsydda Bälten utgöra den öfvriga drägten men variera efter vissa regler. De rikaste hafva bälten med smidda Silfverornamenter som stiga till värde af 100. plåtar. Då flickorne äro förlåfvade äro de en viss tid Fästepigor och bruka då en särskild dräkt som är ganska kostsam. Vid bältet hänger ett brokigt snöre ända till foten. Vid detta snöre äro fästade Pungar av sidentyg eller Kläde, broderade med Gull och Silfver och försedde med en Silfver Sked och

¹ Vistrand, Svenska folkdräkter, Stockholm 1907, s. 50 f.

² Vålvilligt ställd till mitt förfogande av justitieråddinnan Karin Silverstolpe, Näs.

Knif samt några Silfverpengar. Uti ett fint linne bäres inlindade en Psalmbok och ett par stora broderade Handskar af rödt kläde och Saffian. Dessa få ej brukas så länge de äro ogifta. — Under lysningen få mödrarna ej vara tillstädes i Kyrkan. — Flickorna äro ganska fria, rodna ej att omtala sitt giftermål och visa gärna sina dyrbara kläder för främmande. — Alla dess kläder skäras och sys af särskildta Skräddare, hvilka vid visst vite ej få göra kläder af annan form. Broderierne, som äro ganska fina, göras ofta af Bondquinnfolken sjelfva. Tygerne äro stundom hemväfda men merendels köpta. Deras förnämsta egenskap är färgornas höghet, och hvad linnet beträffar, finhet. Kläderne passa väl åt Kroppen undantagande Bröstat, som af dem få en nedtryckt, ful och onaturlig växt. — Mannfolkets dräkt är de allmänna så kallade Vingåkers råckar. Den är i intet afseende vacker. — Den stora luxen gör folket arbetsamt. Handeln gör dem industrieuse men vinningslystna. Förmögenheten är således allmän oagtadt slöseriet i kläder. Alla författningar leda därhän att bibehålla denna esprit som tydeligen ökar välmågan. Genom någon äldre Konunga förordning äro de hvad kläderne angå fritagne från alt tvång af Öfverflöds-förordningar. — Sederne äro förskämde dels genom luxen hos quinnfolken, dels genom en öfverdrefven vinningslystnad, ty allt är hos dem en handelsvara, dels ock genom deras resor till alla landsorter. Således, oagtat arbetsamheten äro fylleri och okyskhet, men i synnerhet det sednare såsom en följd av pragt och förlorad blygsamhet hos könet, här allmännare än på de flesta ställen i Riket. De författningar som således befodra välmågan göra det på sedernas bekostnad. — Dessas förfall ha gjort inrättningen af ett Sjukhus nödvändig, och detta Sjukhus skall hafva hyst till 80. personer på en gång. — Hvad utsende beträffar är folket här i allmänhet vackert. Ansigtsfärgen är ljus och frisk. — Man träffar sällan någon Brunette. — I Ö. Vingåkers Sockn bäres en annan dräkt. Däremot är den i Österåkers Sockn i det närmaste lik med Stora eller Västra Vingåker.»

Bengt Cnattingius.

Tillägg.

Ovanstående utdrag ur överintendenten Fredrik Samuel Silverstolpes resedagbok från en fotvandring genom Södermanland, Västergötland och Östergötland med anhalt å Säfstaholm i Västra Vingåker på hemvägen äger som alla daterade dräktuppgifter sin särskilda betydelse.

Men för att utesluta varje misstolkning av anteckningarna, tillåter sig undertecknad dels att förtydliga ett par uttryck, dels rätta ett par smärre misstag. Silverstolpe skriver exempelvis att kvinnorna bära »Röda kjortlar, Gula siden Damast tröjor, Blå förkläden, Hvita linnearmar och Halskläden». — Med gula sidendamasttröjor menar författaren den s. k. yfaxlakjolens ärmlösa livstykke, vilket är hopsömmat med den röda högtidskjolen. Det är sålunda ett felaktigt uttryck, som här insmugit sig. Att författaren talar om halskläde till den stora högtidsdräkten är mer förvånande. Nämda plagg har, så vitt vi känna det, ej burits till V. Vingåkers högtidsdräkt. Kvinnorna använde i dess ställe å den vita s. k. överdelen en, stundom två (en större och en mindre) nedvikt, spetskantad krage. Resenärens misstag härutinnan kan möjligen förklaras därigenom, att han i Öster- och Västergötland alltid sett halsklädet såsom ett till kvinnodräkten oundgängligt plagg och vuxit fast i föreställningen om dess nödvändighet. Vidare läses något längre ned: »Då flickorna äro förlåfvade, äro de en viss tid Fästepigor och bruka då en särskild dräkt, som är ganska kostsam». Detta får ej tolkas, som om fästepigornas dräkt i väsentlig grad skilde sig från alla andra kvinnliga högtidsdräkter. — Under äldre tider, då de giftas och ogiftas dräkter borde kunna lätt åtskiljas, fick den stora högtidsdräkten ej bäras av andra än gifta och fästepigor, och särmärket mellan fästepigan och hustrun låg däri, att den förra bar brokiga sidenband, »lysareband», hängande utmed ryggen, vare sig hon bar det stora, vita hucklet eller röda valkar. Till fästepigans högtidsdräkt hörde även den s. k. pungtrossen, en fästegåva, som jämväl bars av hustrun intill hon fått sitt första barn.

En annan passus i skildringen lyder så: »Flickorna äro ganska fria, rodna ej att omtala sitt giftermål och visa gärna sina dyrbara kläder för främmande.» Denna sats visar Silverstolpes obekantskap med en del förhållanden. Ty vad är naturligare än, att den unga fästepigan med glädje och stolthet, då gäster komma på besök, slår upp locket på det med blommor rikt bemålade fästegåveskrinet och visar vad hennes trolovade skänkt henne. Är fästmannen en välbärgad bondeson, finnes där fina, vita handskar, snoddade med röd saffian, bälte likaledes av röd saffian med silkesbroderier, en s. k. pungtross (här förut omnämnd), psalmbok samt tröjspanne av förgyllt silver. Dessutom ingår i gåvan ett par rikt utsömmade skor samt ett stycke fint, rött kläde till brudräktens yfaxlakjol och stundom även en s. k. bindtröja.

Mot slutet av dagboksanteckningen meddelas även att: »Genom någon äldre Konunga förordning äro de (Vingåkersbönderna) vad kläderna angå fritagne från alt tvång av Öfverflödsförordningar.» Detta yttrande innebär blott en halv sanning. Överflödsförordningarna kunde i Vingåker knappast göras gällande, då Vingåkersbönderna av omsorg för sockendräkternas bibehållande under all framtid i oförvanskat skick ingått till kungl. maj:t med begäran om att få stadfästelse å desamma. Stadfästelsen erhöles d. 15 dec. 1755, och majestätet uttrycker sitt välbehag över socknens »berömliga sinnesstadighet vid bibehållandet af ett så urgammalt, hederligt och lofligt klädnadssätt».

Källskrifter: N. A. Lundgren: Beskrifning öfver Vestra Vingåkers socken 1873.

P. G. Wistrand: Svenska folkdräkter. Stockholm 1907.

Gerda Cederblom: Södermanlands folkdräkter. Ingår i publikationen Södermanland i Nordiska Museet. Stockholm 1924.

Gerda Cederblom.

DE KULTURHISTORISKA MUSEERNA I SVERIGE 1921—1923.

*Sekreterarens berättelse vid Svenska Museimannaföreningens
årsmöte i Karlskrona den 12 juni 1925.*

Svenska Museimannaföreningen, som har till ändamål att »utgöra en sammanslutning mellan personer, som i egenskap af föreståndare eller tjänstemän arbeta eller hava arbetat vid svenska museiinstitutioner», måste till sina uppgifter räkna även den att, i den mån detta är möjligt, följa den museala utvecklingen inom landet i sin hela omfattning. En sådan uppgift är helt visst icke så alldeles lätt, men så länge statsmakterna icke synas vilja på fullt allvar behjärta den kulturella gärning, som här av en mångfald krafter — ofta i det tysta — utföres, måste det åtminstone för de svenska museimännen själva vara en plikt att följa vad som inom hela det museala arbetsområdet sker.

Vilken rik utveckling det museala intresset är statt uti framgår bäst av ett par siffror. Då Svenska Museimannaföreningen år 1906 grundades, uppgick antalet kulturhistoriska museisamlingar inom landet till ett femtiotal. Sedan denna tid har det mer än tredubblats. Tidigare hade museerna huvudsakligen varit knutna till städerna. Ungefär med år 1905 börja de mindre orterna taga verksam del i kulturminnesvården, och det ena bygdemuseet efter det andra uppstår i rask följd. Då Kungl. Fornminnesvårdskommittén år 1921 avgav sitt betänkande, hade ett försök gjorts att erhålla en översikt över vilka organisationer på här föreliggande område, som då voro i verksamhet. Redogörelsen för dem omfattar tiden till och med år 1920; den upptar 125 föreningar och omkr. 150 museer utanför Stockholm. Läggas härtill i första hand Stockholmsmuseerna och vidare de samlingar, som äro knutna till läroverk, folkhögskolor och hemslöjdsföreningar, uppgår antalet då kända kulturhistoriska samlingar till omkr. 220.

Utvecklingen har sedan dess ingalunda stått stilla. Antalet under åren 1921—1923 nystiftade föreningar är 38, vartill komma tre föreningar, som tillkommit före 1921, men som icke finnas upptagna i den till Fornminnesvårdskommitténs betänkande fogade redogörelsen. Av de förstnämnda föreningarna hava 12 tillkommit år 1921, och 9 år 1922; för 16 föreningar är tillkomståret icke bestämt känt. Från år 1923 har till min kännedom kommit endast stiftandet av Blekinge hembygdsförbund, varför det kan antagas, att antalet nytillkomna föreningar är något större än det här angivna.

De nu kända föreningar, som icke finnas upptagna i Fornminnesvårdskommitténs betänkande äro följande:

Blekinge:	Blekinge hembygdsförbund.
Bohuslän:	Väst kustens förening för hembygdsvård. — Museiföreningen för Strömstad och norra Bohuslän. — Orusts hembygdsförening.
Dalarna:	Säfsens hembygdsförening. — Floda hembygdsförening. — Nås hembygdsförening.
Dalsland:	Töftedals hembygdsförening.
Gotland:	Lojsta slotts hembygdsförening.
Gästrikland:	Ockelbo hembygdsförening. — Ovansjö hembygdsförening. — Valbo hembygdsförening.
Halland:	Hallands hembygdsförbund. — Tvååkers hembygdsförening. — Veddige hembygdsförening. — Årstads och Faurås hembygdsförening.
Hälsingland:	Voxna hembygdsförening.
Jämtland:	Jämtlands län museiförening.
Medelpad:	Torps hembygdsförening.
Närke:	Kumla hembygdsförening.
Skåne:	Bara härads hembygdsförening.
Småland:	Dädesjö hembygdsförening. — Hofmantorps hembygdsförening. — Södra Sunnerbo hembygds- och fornminnesförening i Markaryd. — Hembygdsföreningen Linné i Stenbrohult. — Sävsjöortens hembygds- och fornminnesförening. — Yxnäs hembygdsförening.
Södermanland:	Björkviks hembygdsförening.
Uppland:	Bromma hembygdsförening. — Solna hembygdsförening. — Tensta hembygdsförening.
Värmland:	Filipstads hembygdsförening. — Karlskoga bergslags hembygdsförening. — Ransäters hembygdsförening. — Östra Ulleruds hembygdsförening.
Västergötland:	Essunga hembygds museum. — Falbygdens hembygds- och fornminnesförening. — Hjo hembygds- och fornminnesförening. — Larvs fornminnesförening. — Partille hembygdsnämnd. — Skövdeortens hembygds- och fornminnesförening.
Västmanland:	Norbergs bergslags hembygdsförening.
Östergötland:	Åtvidabergs hembygdsförening.

Nya föreningar hava sålunda tillkommit inom alla svenska landskap med undantag av Härjedalen, Lappland, Västerbotten, Ångermanland och Öland.

För var och en som närmare följt utvecklingen under de två sista årtiondena har med allt större tydlighet framstått nödvändigheten av att försöka till större enheter samla alla dessa »dissecta membra» — alla dessa spridda lemmar. Början härtill blev stiftandet av Dalarnas Hembygdsförbund år 1915. Förbundet är en sammanslutning av samtliga de föreningar i Dalarna, som hava utforskandet och tillvaratagandet av landskapets kulturminnen ävensom hembygdsvården — även naturskyddet — till sin uppgift. Till en början leddes förbundets verksamhet av dess sekreterare ensam. Sedan den 1 april 1924 har verksamheten uppdelats på en sekreteraresyssla och en antikvariesyssla. Sekreteraren är styrelsens verkställande ledamot och redak-

tör för förbundets skrifter. Antikvarien har att ägna uppmärksamhet åt att landskapets fasta kulturminnesmärken icke äro eller bliva utsatta för förstörelse, ävensom att verkställa arkeologiska och andra vetenskapliga forskningar samt biträda vid upprättande och ordnande av hembygdsgårdar, museer, arkiv och liknande samlingar inom förbundets verksamhetsområde. Därjämte handhar han förbundets i Falun förvarade arkiv och bibliotek samt håller dem tillgängliga för allmänheten. Hembygdsförbund hava senare grundats även för Dalsland (1918), Halland (1922) och Blekinge (1923). Av dessa synes dock endast Hallands hembygdsförbund hava uppnått den fasthet i organisationen, på vilken Dalarnas redan från sin tillkomst byggdes.

Närsläktat med nu berörda strävanden är stiftandet av föreningen Heimbygda i Östersund år 1923. Här existerade sedan 1887 en Jämtlands läns fornminnesförening och sedan 1908 föreningen Jämtslöjd med delvis likartade syften. Den 30 juni 1923 sammanslöto sig dessa föreningar med Jämtlands och Härjedalens naturskyddsförening i föreningen Heimbygda, på vilken även de tre gamla föreningarnas tillgångar överflyttades den 1 jan. 1924. Fornminnesföreningen och Jämtslöjd ha därmed icke formellt upplösts, men deras funktioner — även de av dem utgivna skrifterna — ha övertagits av den nya föreningen. Även från Umeå hava vi att anteckna en likartad anordning genom att Västerbottens läns fornminnesförenings södra krets år 1923 sammanslagits med Västerbottens läns hembygdsförening under sistnämnda förenings namn. Den gamla fornminnesföreningen existerar dock alltjämt, men omfattar numera endast den norra kretsen med sitt säte i Skellefteå.

En organisation i syfte att konsolidera hithörande strävanden inom ett större område är även Västsvenska hembygdsnämnden. Denna stiftades i samband med en i augusti 1923 i Göteborg avhållen konferens för hembygdsforskning och hembygdsvård i västra Sverige, varvid bl. a. samarbete mellan de västsvenska hembygdsorganisationerna dryftades. Nämnden är närmast att anse som ett centralutskott för samtliga hithörande organisationer inom landskapen Halland, Bohuslän, Västergötland, Dalsland och Värmland. Nämnden består av 15 personer, företrädande såväl det territoriella arbetsområdet som även hembygdsforskningens och hembygdsvårdens samtliga verksamhetsgrenar med uppgift att vara ett korrespondensorgan mellan de olika föreningarna och att anordna årliga hembygdskonferenser inom olika delar av västra Sverige.

I detta sammanhang må även nämnas den Svenska folkhögskollärarnes förening för hembygdsvård och hembygds kunskap, som stiftades i samband med Nordiska Folkhögskolemötet i Molkom i september 1921. Denna förenings uppgift är att vara ett korrespondensorgan för den verksamhet, som på hithörande områden utföres inom den svenska folkhögskolan.

Vid sidan av dessa större organisationer ha även försök gjorts till samman slutningar av lägre digniteter. Ett sådant har inletts från Norra Hallands kulturhistoriska förening i Varberg, till vilken sockenföreningar i den kringliggande bygden anslutas såsom filialföreningar. En ansats att utvidga intresset för hembygden på den bredaste folkliga basis har slutligen gjorts vid stiftandet av Tensta hembygdsförening i Uppland; enligt dennas stadgar skall »enhvar i Tensta församling mantalsskrifven, till myndig ålder kommen välfredad person, som hyser intresse för föreningens verksamhet, anses vara medlem av föreningen».

Den här lämnade översikten tillhör icke museiutvecklingen i trängre mening, men den har givetvis heller icke kunnat utelämnas, enär det är inom ramen av föreningsverksamheten som en stor del av det museala arbetet i vårt land måste förstås. Vi övergå nu till de frågor, som för Svenska Museimannaföreningen äga sitt huvudsakliga intresse. Därvid skola vi först uppehålla oss något vid de äldre museerna.

Följa vi därvid den kronologiska ordningen, hava vi först att anteckna Bergslagens museum i Falun. Detta museum leder sitt upphov ur gamla modell- och stensamlingar från 1700-talet, vilka under 1890-talet sammanfördes till en helhet under ledning av dåvarande bruksdisponenten Carl Sahlin. Under åren 1918—1922 genomgick museet en större omorganisation och utvidgning samt invigdes i sin nuvarande uppställning i Stora Gruvstugan vid Falu gruva i april 1922. Året förut hade utgivits en av August Hahr utarbetad katalog över Bergslagens porträtt- och tavelamlingar; vägledningar och nya kataloger äro under utarbetning.

Uppsala Universitets museum för nordiska fornsaker stod färdigt i sina nya lokaler i Gustavianum vid Svenska Museimannaföreningens årsmöte i Uppsala i juni 1922. Redan i februari hade den förhistoriska avdelningen öppnats för allmänheten i norra delen av byggnadens tredje våning och under de följande månaderna installerades i samma vånings södra sal samt i vindsvåningen över den förhistoriska salen museets allmogesamlingar, vilka sammanfördes med de betydande samlingar av samma slag, som gjorts av Upplands Fornminnesförening och tidigare varit magasinerade i Uppsala slott. I Gustavianum äro dessutom uppställda universitetets konst- och antiksamlingar ävensom samlingarna av kyrkliga fornsaker. I samband med öppnandet av den förhistoriska avdelningen utgav professor Oscar Almgren en vägledning över hithörande samlingar.

I september samma år invigdes Västra Värmlands fornminnesförenings museum i Arvika i sin nya lokal. Detta hade förut till sitt huvudparti varit inrymt i några rum i en byggnad inne i staden. Numera äro samlingarna uppställda i en större allmogebyggnad, som uppförts på Sägudden invid staden, dit förut en rökstuga, inrymmande de värmlands-finska samlingarna, samt en kölna hade flyttats.

I samband med den restaurering, som Kalmar slott under de senare åren undergått, upplätos för Kalmar museums samlingar nya lokaler i östra slottsflygeln. Härvid genomgick museet en fullständig omordning och invigdes i sitt nuvarande skick våren 1923.

Östergötlands fornminnes- och museiförenings samlingar i Linköping ha under sin tillvaro haft att kämpa med skiftande öden, och särskilt har lokalfrågan berett stora svårigheter. Hösten 1921 uppläts för museet ett f. d. bankhus, en envånings stenbyggnad om tolv rum samt vindsutrymmen, där samlingarna under följande året kunde överskådligt uppställas, ehuru dock betydande delar av dem måste förvaras i på vinden inredda magasin. Det nya museet invigdes i november 1923. En påbörjad inventering och lappkatalogisering av samlingarna måste emellertid av brist på medel avbrytas. Senare har grundaren av museiföreningens samlingar, kapten A. Ridderstad till museet donerat aktier till ett värde av 100,000 kr., vilkas avkastning dock först efter donators död tillfaller museet. Samtidigt härmed erhöll även Linköpings stads museum för skön konst, vilket förut förvarats i en

sal i rådhuset, en omordning och nyuppställning i sex salar i stadshuset, vilka upplåtits för detta ändamål. Av den till omkr. 400 nr uppgående samlingen har större delen utställts i visningssalarna, vilka samtidigt äro sammanträdesrum, en mindre del har placerats i tjänsterummen och de obetydligaste sakerna ha magasinrats. Genom testamente överlämnade arkitekten Henrik Åberg år 1922 till museet en summa av 500,000 kr., vars räntor tio år efter hans hustrus död skola användas till en byggnadsfond; hustrun avled redan år 1923.

En genomgripande omordning har dessutom företagits av Vänersborgs museum, varjämte Nordiska museets avdelning för metallhantverk öppnats för allmänheten.

Dalarnas kulturminnesskatter hava under de senaste åren erhållit synnerligen värdefulla tillökningar. Främst torde här böra nämnas överlämnandet av Gustaf Ankarerons storartade skapelse Holen i Tällberg till Leksands hembygdsförening. Vidare har i Stora Tuna uppvuxit ett betydande bygdemuseum, bestående av en större bondgård omfattande en tvåvånings mangårdsbyggnad med portgång genom huset, uppbyggd omkr. år 1800, en parstuga från 1700-talet, stall- och bodlänga i två våningar med portlider, en rundtimmers loftbod från 1500- eller 1600-talet, tre gamla härbren, skvaltkvarn med kvarnkammare och stall, en rundtimmers trösklada från 1700-talet, badstu, smedja och fäbod. Slutligen har Sätters hembygdsförenings museum genom förvärvet av de s. k. Åsgårdarna erhållit en statlig omfattning till sina förut i stadens rådhus förvarade samlingar; museet invigdes i de nya lokalerna i augusti 1923.

Genom förvärvet av ett stort markområde å Vallby ägor i St. Hans sn vid Västerås möjliggjordes för Västmanlands fornminnesförening realiserandet av planen på en friluftsanläggning vid sidan om föreningens museum i Västerås slott. Anläggningen har möjliggjorts genom att föreningen år 1922 av Rotehållarnes besparingsfond inom Västmanland erhöi ett anslag motsvarande omkr. 100,000 kr., och Vallby friluftsmuseum upptager för närvarande följande byggnader: Tenngjutaregårdens manbyggnad, Flinkstugan, Hemmingsboboden, Spikgårdens manbyggnad, Bråforsstallet, Käcktorpet — soldattorp med uthus —, Kyrkbåten från Djupnäs med båthus samt en modern utställningsbyggnad för fordon, jordbruksredskap m. m.

En friluftsanläggning av en delvis alldeles ny typ kan Kulturhistoriska museet i Lund inregistrera genom förvärvet av den s. k. Östarpgården. Ett gammalt önskemål, som icke minst av Kulturhistoriska museet livligt omfattats, har varit att kunna bevara äldre allmogebyggnader, icke genom inflyttning till museerna, utan på platsen, i den terräng och i den omgivning, varmed de organiskt höra samman. Ett steg i denna riktning var överlämnandet av Fredriksdahls herregård till Hälsingborgs museum. Våren 1918 stiftades på södra Gotland Hoburgs hembygdsförening för att taga vård om en typisk sydgutnisk bondgård, Bottarvegården i Vamlingbo, som hotades av rivning. Kort därefter beslöt Stora Kopparbergs bergslag att åt framtiden bevara en hel by, Koversta i Ö. Färnebo sn i Gästrikland. Även andra ansatser av liknande slag kunna antecknas. Vid Östarpgården har man tagit steget längre. Uppförd på 1800-talets början och belägen i en naturskön trakt i Everlövs sn ett par mil öster om Lund var gården redan i och för sig ett minnesmärke av högt kulturvärde. Härtill kom att den rymde ett

rikt, ålderdomligt inventarium av möbler, husgeråd och vävnader, så att endast ett fåtal kompletteringar i dess inredning behövt göras. Man har emellertid här icke nöjt sig med att åt framtiden så att säga sterilisera ett minnesmärke. Gården utgör 1 $\frac{1}{3}$ mantal omfattande 140 tunnland jord och kommer att för framtiden drivas som lantbruk, därvid en mindre del undantagits för att läggas under den forna skiftesbrukningen. Stall och ladugårdar äro besatta med de gamla nu nästan utdöda häst-, kreaturs- och svinraserna. På så sätt har museet velat resa ett levande minnesmärke över gammal skånsk bondeodling.

Året innan Kulturhistoriska museet förvärvade Östarp hade Gotlands Fornvänner i Visby förvärvat gården Kattlunds i Grötlingbo. Denna består emellertid endast av själva gårdstomten och har icke inretts till museum. Denna synnerligen märkliga gård består till större delen av medeltida byggnader och inköptes, då den år 1911 hotades av rivning, av dr. S. Ambrosiani i Stockholm. Från honom förvärvades den av Fornvännerna på nyåret 1922.

Bland de nya museisamlingar, som tillkommit sedan år 1920, är främst att anteckna den storartade gåva, som av greven och grevinnan v. Hallwyl den 20 december nämnda år överlämnades till svenska kronan, bestående av det Hallwylska palatset i Stockholm med dess samtliga konstsamlingar och inventarier jämte en summa av 1,000,000 kronor för museets underhåll.

Till de mest betydande bygdemuseer, som uppstått under de senare åren, torde vara att räkna Gammalgården i Ovanåker i Hälsingland, för vilken därvarande hembygdsförening offrat en summa på omkr. 40,000 kr. Museet invigdes den 28 jan. 1921. På sommaren samma år invigdes museet i Bottarvegården i Vamlingbo på Gotland. Andra nya bygdemuseer, tillkomna under de senaste åren, äro Voxna i Hälsingland, Yxnanäs och Råshult i Småland, Larv i Västergötland, Norberg och Väster Färnebo i Västmanland samt museisamlingen i Falköping, vilken tillsvidare är uppställd å vinden i stadens rådhus. Under anläggning äro dessutom gammalgårdar i Arbrå i Hälsingland, Markaryd och Sävsjö i Småland, Solna vid Stockholm samt Karlskoga och Ransäter i Värmland.

Slutligen må i detta sammanhang antecknas, att de mångåriga planerna på ett svenskt industrimuseum nu med snabba steg närma sig sitt förverkligande. Möjligheterna härför skapades genom den vidsynt anlagda kulturhistoriska avdelningen vid jubileumsutställningen i Göteborg år 1923. Planläggningen av denna avdelning av utställningen och det sätt, på vilket den uppgjorda planen förverkligades, har av svensk kulturforskning med rätta vunnit det allra största erkännande. Vissa frukter av denna utställning, såsom förhistorien, medeltidsarkeologien, fiskeriavdelningen och hantverksavdelningen, hava kommit de Göteborgska samlingarna till godo. Industriavdelningen blev emellertid den grund, på vilken ett svenskt industrimuseum kunde byggas. Ännu en avdelning av utställningen, den utlandssvenska, är avsedd att bilda början till ett utlandssvenskt museum. — I den svenska kulturforskningens och den svenska museiutvecklingens annaler är 1923 års jubileumsutställning i Göteborg att räkna till de mest betydelsefulla insatserna.

Utom insamling och vård av kulturminnen utvecklas av våra museer och kulturhistoriska föreningar även en betydande vetenskaplig och populariserande verksamhet genom utgivna skrifter. Bland nya vägledningar må nämnas sådana för museerna i Skara och Rots skans i Älvdalen. Nya års-

publikationer hava grundats inom Ovanåkers hembygdsförening i Hälsingland genom dess tidskrift *Hälsingerunor*, Göinge hembygdsförening i Skåne, Blekinge hembygdsförbund i Karlskrona, Västerbottens läns hembygdsförening i Umeå och Sanct Ragnhilds Gille i Söderköping. Mera fristående publikationer hava utgivits av Hedesunda hembygdsförening i Gästrikland, »Från Hedesunda», av Hembygdsföreningen Linné i Stenbrohult, »Stenbrohult i forntid och nutid», samt av Falbygdens hembygdsförening, sockenbeskrivningar. Dessutom utgiva en del föreningar till sina sammarmöten tidningar innehållande värdefulla större och mindre kulturhistoriska bidrag. Sådana tidningar hava utgivits av föreningarna i Älvdalen, Grytnäs och Sollerö i Dalarna samt Östra Södermanlands kulturhistoriska förening i Södertälje.

Av stor vikt för kulturforskningen har slutligen varit den utredning, som under de senaste åren verkstälts rörande ett systematiskt utforskande av den svenska allmogekulturen. Beslut om utförandet av en dylik utredning fattades av 1919 års riksdag, och den 5 nov. 1920 bemyndigade Kungl. Maj:t Chefen för ecklesiastikdepartementet att för detta ändamål tillkalla fem sakkunnige. De sakkunnige, som antogo namnet Folkminneskommittén, utgjordes till en början av f. statsrådet Olof Olsson såsom ordförande samt docenterna Herman Geijer i Uppsala och C. W. v. Sydow i Lund, professor Nils Lithberg och riksdagsmannen Per Edvin Sköld. Sedan Olsson i oktober 1921 ånyo inträtt i ministären, utsågs Lithberg till ordförande och tillkallades såsom ny sakkunnig docenten Tobias Norlind. Kommittén överlämnade sitt betänkande den 31 mars 1923. Dettas första del omfattar motiveringar och förslag till ett systematiskt utforskande av svenskt folkliv och folkmål samt en omorganisering i viss mån av den hittillsvarande ortnamnsforskningen. Betänkandets andra del är helt ägnad åt en historik över folklivs- och dialektforskningen i Sverige och dess nordiska grannländer; den avslutas med en redogörelse för utforskandet av de svenskspråkiga folkspillrorna i Estland och en av professor K. B. Wiklund författad redogörelse för utforskandet av lapparnas språk och kultur.

Till grund för den teckning, jag här sökt lämna över vad som tilldragit sig inom den svenska museivärlden, sedan föreningen sist var samlad till allmänt möte, ligga uppgifter, som under våren begärdes från samtliga kända museiorganisationer i landet. Dylika uppgifter ha med den största beredvillighet lämnats från så gott som alla de tillskrivna.

Vid genomläsningen av de inkomna meddelandena erfar man en beklämmande känsla inför de mångfaldiga intressen, som under de sista årtiondena hava väckts för den kulturhistoriska bygdeforskningen, intressen, som vore i behov av rikligt stöd. Ett fullt och helt erkännande härav har emellertid icke lämnats av statsmakterna. Ett fåtal museer hava genom nu pågående penninglotteri erhållit stundom betydande penningssummor. Andra ha blivit helt utan, även om behovet av ekonomiskt stöd kunnat vara lika trängande här som på sådana håll, där hjälp erhållits. Den har blivit bäst benådad, som bäst har förstått att hålla sig framme, och Fornminnesvårds-kommitténs betänkande, som avsåg ett mera planmässigt stöd åt vårt lands museiverksamhet, är alltså vilande.

Det behövs emellertid hjälp även av annat slag än direkt understöd i pengar. I synnerhet komma här de mindre museerna i fråga för råd och

isningar vid inköp, uppställning, katalogisering och vård av samlingar, flyttningar av äldre byggnader m. m. Trots de begränsade arbetskrafter, varöfver de större museerna förfoga, hava dessa dock i många fall kunnat träda hjälpsamt emellan, och särskilt vid ordnandet av museernas lokalfrågor torde riksantikvarieämbetet hava de största förutsättningar att bliva en anstalt för rådfrågning och handledning.

Det har vidare vid skilda tillfällen framhållits önskvärdheten av instruktionskurser i museivård. Anordnandet av sådana är från centralmuseernas sida icke oöverkomligt, frågan är endast huru de mindre museerna, som sakna alla tillgångar, skulle erhålla möjlighet att utrusta deltagare. Men här borde helt visst bidrag av statsmedel kunna påräknas. Anslag erhållas för kurser i biblioteksvård, nykterhetsundervisning, slöjd, hembygds-kunskap o. s. v. Det är sant att sådana anslag huvudsakligen lämnats i folkbildningssyfte, och vid dokumenterandet av sina intressen på hithörande områden har staten till och med kunnat visa sig allt för rundhänt. I folkbildningsarbetet borde emellertid de kulturhistoriska museerna ha en given plats.

Det ligger visst ingen chauvinism i, om man påstår, att en nära känne-dom om den egna bygden, om dess odling och dess öden, borde vara den enda bäriga utgångspunkten i allt folkbildningsarbete. Med den som kärna vidgas kunskapskretsen. Så skapas möjlighet för ett djupare förstående av andra kulturyttringar och andra livsformer, för andra människors och andra folks utveckling och åskådning, möjligheten med ett ord för den vidsynthet, som är all verklig bildnings kännemärke.

Nils Lithberg.

LITTERATUR.

R. KARSTEN, *Naturfolkens religion* (Natur och kultur nr 27). Helsingfors 1923. 179 s. 8:o.

Under de senare åren har den svenskspråkiga etnologiska speciallitteraturen riktats med tre värdefulla handböcker av populär art, alla förskrivande sig från finländska vetenskapsmän. Den först utkomna av dessa, U. Holmbergs märkliga arbete »Gudstrons uppkomst», 1917, har redan i denna tidskrift (Fatab. 1918) blivit anmäld. Året därefter, 1918, utkom G. Landtmans välbehövliga och instruktiva handbok »Kulturens ursprungsformer», tyvärr i Sverige betingande ett även efter då rådande onormala förhållanden för ett populärt arbete orimligt pris. Och nu senast har professor R. Karsten's här ovan nämnda arbete blivit synligt i bokmarknaden.

Författaren till detta, vilken nyligen efterträtt den bekante etnologen E. Westermarck på den praktiskfilosofiska lärostolen vid Helsingfors' universitet, har särskilt gjort sig känd genom sina omfattande forskningar och undersökningar bland Sydamerikas indianer. När man läser hans lilla, härmed anmälda bok, finner man ock, att han med förkärlek hämtar sina exempel från nämnda håll. Men han anlitar ock i stor utsträckning finskt-ugriskt material. Detta allt gör, att hans bok även för fackmän i mångt och mycket äger nyhetens intresse.

Naturligtvis har det varit författarens främsta uppgift att i denna handbok i korthet sammanfatta och framlägga de resultat, till vilka den etnologiska religionsforskningen för närvarande kommit. Och det har han gjort på ett förträffligt sätt. Men han har även funnit nödvändigt att personligen intaga en klar och självständig ståndpunkt i tvistefrågor och att motivera denna sin ställning. Detta har stundom påtryckt den lilla handboken en polemisk prägel, som kanske icke alltid med en sådan är väl förenlig, men å andra sidan gör den lockande även för fackmannen. Och han har härvid ingalunda skonat dem, som sedan länge intagit en piedestal inom religionsforskningens historia. Det är icke endast Robertson Smiths totemistiska och Andrew Langs urmonoteistiska teorier, som dömas, utan även en Frazer, Söderblom, Preuss och Marett undgå icke kritik, de senare på grund av sina animatistiska försyndelser.

Alldeles särskilt är det nämligen mot den animatistiska teorien som förf. riktat sig, något, som även starkt understrykes i bokens

slutkapitel. Det är här icke platsen att ingå på någon närmare kritik av denna kritik över en i varje fall otvivelaktigt både behöfvlig och framåttförande arbetshypotes. Bortser man från författarens bestridande av animatismens betydelse i kronologiskt hänseende, synes mig för övrigt hans angrepp på det hela taget vara mera en strid mot ord än mot begrepp. Författarens från U. Holmberg antagna distinktion mellan företeelser som härröra av »själsliga krafter» och sådana som härröra av »själ» torde dock i sak knappast vara annat än ett erkännande även av begreppet animatism. Skillnaden blir väl egentligen endast den, att förfäktarna för animatismen jämställa dessa två begrepp, under det att professor Karsten underordnar animatismen under animismen. Men till en uppfattning av själ såsom livsprincip — »nihil sine anima vivit» — lär väl den primitive vil-den näppeligen någonsin hava nått, lika litet som han å andra sidan varit förmögen att göra sig ett begrepp om livlös fysisk kraft.

Författaren avvisar (s. 28) ärkebiskop Söderbloms fyndiga uttalande, att »än i dag äro barn animatister utan att vara eller kanske någonsin bli animister», med den invändningen, att detta förhållande intet har att betyda för etnologien. I varje fall är dock barnets uppfattning en normalt primitiv mänsklig åskådning och alltså ett antropologiskt faktum, på vilket en etnolog, för så vitt antropologien är etnologiens underlag, har rätt att grunda en slutledning. Men ett bemötande av författarens kritik av animatismen skulle kräva ett helt och långt kapitel. Den verkligt intresserade skall för övrigt nog icke underlåta att, alla mina anvisningar förutan, lyssna till den andra partens uttalanden.¹

»Det är ingen lätt uppgift att inom den trånga ramen för en kortfattad populär framställning redogöra för alla de många skiftande företeelser naturfolkens religion omfattar.» Detta citat är hämtat från det slutord, varmed professor Karsten avslutar sitt här i största kortet anmälda arbete. En var som något försökt sig på dylikt vet, vilka stora och ansträngande krav varje populär etnologisk sammanfattning ställer på sin man. Det resultat, varmed professor K. skilts från sin svåra uppgift, är värt all aktning och förtjänar allt erkännande: han har åstadkommit en god liten handbok, och sådana behöva vi.

¹ I förbigående må en liten marginalanmärkning här inflyta. Sid. 74 omtalar förf. offer av *synålar* i källor. Jag vet ej, vadan han har detta, men i varje fall är det helt visst en senare tids urartning det här är fråga om. De gamla källoffren utgjordes av småmynt och handgjorda knappålar av mässing, även de helt säkert offrade såsom *värd-föremål* om ock av minsta värde. — »Osjälige» (s. 48) synes bero på ett språkligt misstag.

Det svenska Finland, under medverkan av fackmän utgivet av GABRIEL NIKANDER. 3 band. Helsingfors 1919—1923.

Detta gedigna, väl utstyrda och rikt illustrerade arbete, vilket behandlar de svenskebebodda delarna av Finland och deras invånare, skulle med sitt omfattande och för oss Sveriges-svenskar synnerligen sympatiska innehåll egentligen kräva en vida utförligare anmälan än det här erhåller. Arbetet tillhör emellertid den lilla flock, som endast behöver omnämnas för att göra sig gällande. För utrymmets skull inskränkes därför denna anmälan till en innehållsförteckning.

Band 1 behandlar landsdelarnas geografiska, geologiska och botanisk-zoologiska förhållanden samt deras bebyggelse. Band 2 omfattar arkeologi, Ortsnamnsforskning, antropologi, folkpsykologi, folksed, folkdiktning och språk. I band 3 behandlas slutligen näringar, kommunala förhållanden, folkhygien, undervisningsväsende, konst och litteratur samt nationalitetsrörelser. Verket ger alltså en uttömmande redogörelse för det svenska Finland, författat av landets främsta vetenskapsmän inom de speciella områdena, och skänker samtidigt ett fullödigt föredöme av på naturkunnighetens grundval baserad kulturhistorisk framställning. Såväl redaktör och medarbetare som förläggare länder det till all heder. Skulle från Fataburens synpunkt några kapitel särskilt framhållas, torde dessa vara G. Nikander, Byar och gårdar; A. Hackman, Fornfynden; T. E. Karsten, Ortsnamns vittnesbörd samt G. Nikander och K. R. V. Wikman, Folkseden.

N. E. H.

Mola chartariae Suecane, Svenska Pappersbruksföreningens tjugofem-årsskrift, Stockholm 1923.

De senaste åren ha för den industriella världen gått i jubileernas och monografiernas tecken. Det har kanske varit av värde, att man vid övergången från ett tidskede till ett annat, vilken övergång skett under några för industrien bekymmersamma år, kastat en granskande blick på den förflutna tiden och därvid ofta kunnat konstatera att, hur dåligt det än varit på sistone, så har det dock funnits tider, då man arbetat under svårare förhållanden. Kanske har detta varit av betydelse för uppskattning av den nuvarande situationen, och kanske har denna granskning kunnat ge impulser till fortsatt arbete på en påbörjad utveckling till det bättre.

En mängd industriföretag ha låtit utarbета omfattande monografier, vilka säkerligen komma att vara av bestående värde särskilt

i de fall — och de äro glädjande nog i majoritet — då dessa arbeten utförts av personer med blick för de kulturhistoriska momenten i industriföretagens utveckling och ej enbart inriktade på att skildra dem ur personhistorisk och ekonomisk synpunkt. Vad som hittills åtgjorts inom den industrihistoriska forskningen, är obetydligt jämfört med de omfattande arbeten, som ägnats övriga delar av kulturhistorien. Man skulle dock kunna i dessa monografier skönja en strävan efter att få även industriens och teknikens historia klarlagd. Att man i industrikretsar även för praktiskt bruk uppskattar den historiska forskningen, visa bland annat alla de reklambroschyrer och annonser, som man nästan dagligen möter, i vilka med några ord eller data erinras om företagets eller industriproduktens ålder, om förändringar vid vissa tidpunkter, om den person, som startat fabriken eller gjort någon större insats och om annat, som är av intresse ur teknisk-historisk synpunkt.

En av de mera förnämliga monografierna, som utkom under förra året, behandlar pappersindustriens historia i Sverige och har författats och utgivits på föranstaltande av Svenska Pappersbruksföreningen med anledning av föreningens tjugofemårsjubileum. I detta sammanhang skall uppmärksamheten endast fästas vid den del av verket, som är av mera direkt kulturhistoriskt intresse, nämligen dr Sune Ambrosianis »Papperstillverkningen i Sverige intill 1800-talets mitt». (200 s. av verkets 600.) I övrigt innehåller denna bok en historik över Svenska Pappersbruksföreningens uppkomst och utveckling, författad av föreningens sekreterare fil. kand. Hans Anstrin, samt en omfångsrik teknisk avhandling om nutidens svenska pappersindustri, utarbetad av den framstående pappersteknikern ingenjör Elis Bosæus. Tryckt hos Ivar Hæggströms boktryckeriaktiebolag på ett för boken särskilt vid Grycksbo tillverkat papper och med ett hundratal gravyrplanser förtjänstfullt utförda av Nordisk Roto-gravyr, står detta bokverk i den klass av böcker, som man icke blott fördjupar sig i med nöje, utan även gärna vill äga icke minst såsom exponent för vad vi här i landet nu kunna åstadkomma av förstklassiga och — dyra böcker. Än så länge ser det tyvärr ut som om dessa förnämliga bokverk uteslutande äro avsedda för bibliotek och samlare!

Det är ett mångårigt arbete med sammanförande av de mycket splittrade uppgifterna om pappersindustriens historia, som ligger bakom Ambrosianis avhandling. Arkiven såväl de offentliga som de, vilka finnas ute på pappersbruken, ha samvetsgrant genomforscats. Gång på gång hänvisar förf. till de av honom tidigare utgivna doku-

menten om papperstillverkningens äldre historia i vårt land, vilka dokument sammanplockats från de mest skilda håll och in extenso återgivits. Dessa bägge arbeten komplettera varandra på en mängd punkter, och det torde näppeligen finnas någon annan industri, som nu har att uppvisa både en sådan samling tryckta primäruppgifter och en sådan utförlig historisk sammanställning.

Notiserna om tillverkningen från de tidigare skedena i denna industris utveckling i vårt land äro synnerligen sparsamma, och förf. har för att kunna rekonstruera bilden av de gamla papperskvarnarna måst anlita 1600- och 1700-tals arbeten inom den utländska — mest franska och holländska — litteraturen. Om än kopparsticken i dessa arbeten på ett schematiskt sätt visa oss den tidens idealanläggningar, torde dock avvikelserna ej ha varit större i verkligheten än att bilderna även för Sverige äro godtagbara. Av största värde för kunskapen om våra äldre pappersbruks utseende är, att på ett par platser i vårt land ha bevarats till våra dagar bruksanläggningar, som till anläggningsår och typ höra hemma under 1700-talet och dessutom i vissa fall äro representativa för de allra tidigaste brukstyperna. En del av dessa ha mätts upp och avritats. Som exempel vid redogörelsen för såväl bruksanläggningar av primitivt slag som ock vid beskrivningen av arbetsförloppet, har förf. valt Fröåsa pappersbruk i Virserums sn. i Småland, vilken anläggning räddats undan förstörelse och numera ingår i de industrihistoriska samlingarna i Göteborg. Redogörelsen för de olika faserna i tillverkningen samt för bruksbyggnadernas konstruktion är mycket utförlig, och det enda man saknar — och det gäller för övrigt hela avhandlingen — är goda bilder från det dagliga arbetet visande olika handgrepp, inredningsdetaljer o. s. v., och dock hade detta varit synnerligen lätt att åstadkomma. Som det nu är, återgivas endast exteriörer av bruksbyggnader och av en mängd torklador, de utländska kopparsticken, arkitektritningar och i senare delen av arbetet även maskinritningar samt enstaka bilder från Lessebo handpappersbruk, de sistnämnda tagna just vid de tillfällen, då arbetet ej pågått.

Än mera beklagligt är att den enkla skruvpressen vid Fröåsa »roade den uppmätande arkitekten till den grad, att han gjorde en perspektivritning av densamma» (s. 80), ty arkitekten har därvid visat att han fullkomligt missuppfattat pressens konstruktion och verkningssätt. Lika felaktig är även sektionsritningen av samma press. Några »trästubbar som last för pressen» existera inte. Konstruktionen är en helt annan och långt mera ändamålsenlig än vad som framgår av den lättroade arkitektens ritningar.

Sedan förf. givit en allmän översikt av pappersfabrikationens gång i ett handpappersbruk, varvid han som kontrast mot Fröåsa valt det betydligt större och mera insiktsfullt planlagda bruket vid Tumba, behandlar han i olika kapitel de olika stadierna i arbetet — råmaterialalets anskaffning och förberedande behandling, fabriktionsvatten, färgning, blekning, formning, torkning, limning etc. — allt ur teknisk-historisk synpunkt och så att utvecklingen och gestaltningen av varje redskap, maskin och detalj i arbetsförfarande följes genom tiderna. Av stort intresse är skildringen av, hur lumpanskaffningen var organiserad och hur stor roll de gamla lump-handlarna spelat, till dess att under 1800-talets senare hälft nytt råmaterial började användas för att så småningom så gott som helt undantränga lumpen. Även ägnas uppmärksamhet åt de försök, som tidigare gjorts för att ersätta den dyra och svåranskaffade linnelumpen.

Vid papperstillverkningen har tillgången på gott vatten alltid eftersträfvats, och det är icke några små kvantiteter, som behövas. Hur detta vatten kommer in i bruket, talar förf. tyvärr icke om, och dock finnes vid Fröåsa en vattenuppföring, som är värd att beskrivas. Givetvis har denna enkla apparat motsvarats av olika slags pumpverk på andra bruk, och det hade varit intressant att se även denna fråga utredd.

Oftast var förr liksom även nu varje pappersark försett med ett vattenmärke i form av bruksägarens vapen, initialer, brukets namn eller dyl., förmodligen för att man skulle kunna skilja de olika tillverkningarna från varandra. Dessa märken ha varit föremål för specialsamlares intresse, och dessutom har förf. vid genomgången av arkiven tagit vara på en mängd märken. Ett 20-tal sådana återgivas i boken på ett ur typografisk synpunkt vällyckat sätt. Hur man kunde åstadkomma sådana vattenmärken i papperet samt hur pappersformarna tillverkades, skildrar förf. även, men man saknar en utförlig beskrivning och bild av den därvid på en del bruk använda vertikala vävstolen.

Även vid beskrivningen av de första i landet använda maskinerna för att göra papper i långa banor har förf. måst hämta uppgifterna från den utländska — mest tyska — litteraturen. De samtida svenska tekniska böckerna ha föga att ge eller ock såsom förf. påvisar — lämna de fullkomligt missvisande upplysningar! Pappersmaskinernas utveckling har under 1800-talets sista årtionden gått så snabbt, att knappast någon maskin av de första typerna torde finnas bevarad i original. Efterfrågan på papper har stigit i enorm grad, mer än kanske på någon annan vara. Allt har måst göras

för en snabb och billig framställning, och man har nödgats inrikta sig på ett billigare råmaterial. Forna tiders lump har till stor del kunnat ersättas med råvara, framställd efter olika metoder ur ved. Vi kunna med stolthet erinra oss att en av dessa — sulfitmetoden — är en uppfinning av den svenska ingenjören Karl Daniel Ekman. Den svenska pappersindustrien har slagit in på en ny väg efter 1870-talets betydelsefulla uppfinningar.

Till sist lämnar förf. en värdefull tabellarisk sammanställning över kända pappersbruk intill mitten av 1800-talet, jämte notiser om de år, under vilka bruken drivits, deras ägare vid olika tillfällen samt deras viktigaste tillverkningar. Tabellen kompletteras av en karta, på vilken bruken prickats ut.

Det är ett trängande önskemål att historiska utredningar av detta slag om våra industriers utveckling företagas. »Pappersboken» visar med full evidens, att om man som förf. icke skyr någon möda, så låter det sig göra att av de spridda och ofullständiga uppgifterna få en klar bild av en industris framväxt på ett sådant sätt, att det värdigt motsvarar industriens och teknikens stora betydelse för den mänskliga utvecklingens fortskridande.

Torsten Althin.

WEDBERG, B., *Lidingöliv i gamla dar*. Stockholm 1924. 350 s. 8:o.

Ehuru utgiven som ett självständigt helt utgör denna bok, såsom förf. i företalet framhåller, endast ett parti av ett stort, senare utkommande arbete om Lidingön. Oaktat i inledningen några korta notiser ur öns äldre historia tillfogats för att förläna brottstycket bakgrund och helhetsverkan, bör således på detsamma icke användas samma måttstock, som lägges på en genomförd Ortsbeskrivning. Detta kan först ske med det antydda stora verket, när detta en gång föreligger.

Lidingöns kulturella utveckling har i senaste århundraden varit beroende av en allt intimare anknytning till huvudstaden, och de stora händelserna i dess historia utmärka avgörande steg i denna riktning. År 1775 upphörde ön att vara fideikommiss, förenat med Djursholm, och styckades då mellan enskilda köpare, vilka huvudsakligen utgjordes av ämbetsmän och borgare i huvudstaden. Nästa stora steg blev anläggandet 1803 av en flottbro över Värtan — gamla Lidingöbron — mellan den plats på Djurgårdsområdet, där sedermera Lidingöbro värdshus uppstod, och Larsberg på Lidingölandet. År 1884 revs denna bro och ersattes med den samma år färdigbyggda flottbron mellan Ropsten och Torsvik, vilken nu i sin tur skall vika

för den intill löpande, snart färdigbyggda storartade järnbron över Värtan. Att år 1867 ångbåtstrafik mellan huvudstaden och ön begynte, är en händelse av mera underordnad betydelse. I öns utveckling spelar däremot uppkomsten från 1906 av villaområden en genomgripande roll, och det är genom dem som samhällets rang av köping år 1910 ernåddes.

Även om Värtan otvivelaktigt i gamla tider utgjort ett verksamt isoleringsmedel gentemot huvudstadens inflytanden, har således under senare århundraden dennas närhet dock alltmer satt sin prägel på den natursköna ön och gjort den till ett förstadssamhälle till Stockholm. Något givande område för folklivsforskaren erbjuder (bortsett från ortsnamnen) ön därför icke. Visserligen omtalas på 1300-talet *byn* Skärsätra, men denna by är längesedan försvunnen: i ett utlåtande 1812 från öns jordägare uppgives, att »hela Lidingön består blott av enstaka hemman, som varken ligga i byalag eller hava något öretal». Och visserligen kunde öns rationalitiskt sinnade kyrkoherde Wallensteen ännu vid slutet av 1700-talet uppteckna en samling vidskepelser om tomtar, rå o. s. v., ja till och med år 1790 i dödsboken i enlighet med föräldrarnas uppgift anföra såsom dödsorsak för ett litet barn, att det blivit ihjälkramat av sjörå,¹ en i sitt slag väl unik kyrkoboksanteckning. Men detta tillhör på ön nu längesen svunna tidsförhållanden.

I sin här anmälda bok har också justitierådet Wedberg föga eller intet sysselsatt sig med någon folklivsskildring annat än helt tillfälligtvis från kommunal synpunkt. Hans bok är egentligen kommunalhistoria och framför allt familjekronika, den senare beledsagad av ett stort antal tidstypiska porträtt. Tidsområdet för bokens framställning sträcker sig egentligen från medlet av 1770-talet till 1860-talet, och läsaren möter ett stort antal för sin tid typiska och representativa personligheter, alltifrån den storvulne gustavianen kyrkoherden Wallensteen och hans antagonist den intrigante rabulisten, kungamördaren Ankarströms personliga vän, häradshövding Nordell samt operadansösen Giovanna Bassi, förebilden till Almqvists Tintomara, omkring adertonhundratalets ingång fram till ett flertal av medlets av samma århundrade koryféeer. Mycket av innehållet ägnas, såsom sagt, åt familjelivet på ön, och mot detta såsom bakgrund framträda så kända litterära personligheter som Bellman, vilken synes ha haft bekantskaper på öns såväl östra som västra sida, v. Braun, Blanche, Jolin, Sehlstedt m. fl. Det må ock här erinras

¹ Jfr Wallensteen, Vidskepelser, vantro och huskurer i Danderyd och Lidingö, Stockholm 1899, s. 4.

om, att skaldinnan Hedvig Charlotta Nordenflycht såsom »den sörjande turturduvan» redan år 1741 hit tog sin tillflykt.

Ända tillbaka till den tid, medlet av 1770-talet, då ön styckades mellan enskilda köpare, räknar förf. sina Lidingöanor, och föreningsbanden med ön och fädernegården hava under tiden aldrig slitits. Han bör således vara rätte mannen att skriva öns historia, så mycket hellre som inom hans familj ett omfattande arkiv av kulturhistoriska dokument småningom samlats. Möjligen kan det förefalla den utomstående, som om detta material kunnat mer kritiskt sällas, även om i åtskilliga fall allmännare kända personligheters namn därmed råka vara förbundna. Men vad är det som icke i någon mån eger kulturhistoriskt intresse? Och man förstår så väl författarens kärleksfulla vård även om petitesserna. Framställningen är underhållande och lättläst, men vittnar samtidigt om flitiga arkivstudier och vidsträckt litteraturkännedom. Här finnas både linjer och färger för framtidens diktare eller kulturtecknare att utnyttja.

N. E. H.

SANDBERG, HELGE, *Sång och arbetsglädje*. Folkvisor och arbetssånger. Stockholm 1922. Del I och II. 148 s. 8:o. Text och musik.

»Åt minnet av dr Artur Hazelius» ägnar den flitige samlaren av visor och arbetssånger, Helge Sandberg, sin till Fataburens redaktion insända samling *Sång och arbetsglädje*, utgörande prov på frukten av ett femtioårigt intresserat samlarearbete.

Under ett tiotal rubriker — lantmanna-, örtagårds-, skörde-, linbråknings-, spinn- och vävsånger, vallvisor, gånglåtar, hantverks- och arbetssånger m. m. — återfinnas ej mindre än 172 nummer, av vilka ett trettiotal äro upptecknade och ett lika stort antal till äldre och nyare texter komponerade av utgivaren, som i förordet säger sig hava »plockat fram ur olika sång- och diktsamlingar, företrädesvis mera bortglömda sådana. Sammalunda ock de folkvisor, där skilda arbeten och hemsysslor besjungas.»

Utgivaren omtalar vidare, hurusom Artur Hazelius »upptäckte» och uppmuntrade hans musikaliska anlag samt vid ett personligt besök fann honom slöjdande och sjungande vid hyvelbänken. Redan ett flyktigt genombläddrande leder tanken till den mångfald sysslor och hantverk, vilkas utövande för *hand* gjorde arbetsglädjen till ett levande ord. I utgivarens förhoppning att samlingen skall »vinna bifall hos vårt sjungande och arbetande folk» instämmer man därför gärna.

L. Stg.

G. LINDELOM, *De geografiska upptäckternas historia. III. Afrika*. Del. I. Stockholm 1924. 206 s. 8:o.

De geografiska upptäckternas historia utgör — därom kan ej vara tvivel — i själva verket ett av de väsentligaste elementen i mänsklighetens kulturhistoria. Emellertid har detta ämne inom vår svenskspråkiga litteratur varit alltför föga tillgodosett. Bortsett från en eller annan ungdomsbok föreligger från äldre tid knappast något arbete av betydelse, om man undantager professor v. Schweins i början av detta århundrade (1900 och 1905) utgivna populära framställningar av de geografiska upptäckternas historia.

Detta förhållande föranledde professor Erland Nordenskiöld att under samlingstiteln »De geografiska upptäckternas historia» år 1919 begynda en bokserie, i vilken skilda genom resor och forskningar erfarna författare skulle på ett populärt sätt framställa de olika världsdelarnas upptäcktshistoria. Själv begynte frih. Nordenskiöld med »Sydamerika» (1919) och efterföljdes 1923 av greve Birger Mörner med »Söderhavet». Såsom avdelning 3 i serien utkom i slutet av sistförflutna år doktor Gerhard Lindbloms här ovan angivna bok om Afrika.

Det är således åt fackmän av första rang, som den nämnda bokserien hittills anförtrotts, och vi hava all anledning att förvänta att så fortfarande blir förhållandet. Vad nu dr Lindblom beträffar är han, såsom bekant, väl hemmastadd i de svartes världsdel både såsom boklärd vetenskapsman, praktiserande museiman och flerårig forkningsresande. Om hans förtrolighet med denna världsdel ur invånare lämnar icke blott hans på engelska utgivna grundligt vetenskapliga arbete om Akambafolket utan ock hans för ett par år sedan utkomna sagosamling »Negerhistorier vid lägerelden» ett väl-taligt vittnesbörd.

Samma enkla och populärt medryckande framställningssätt, som präglar de två förut utkomna delarna av »De geografiska upptäckternas historia», utmärker även Lindbloms arbete. Den utkomna delen begynner med fornegypternas, persernas, feniciernas och kartagernas, grekernas och romarnes färder och fortsätter sedan medeltiden igenom till 1500-talets ingång, behandlande således företrädesvis arabernas och portugisernas undersökningsfärder inom denna del av vår jord.

När man läser dessa livliga skildringar av de geografiska upptäckternas historia, fattas man av begär att studera ej blott geografien utan även etnografien efter historisk plan, en önskan, som

man väl även förut kunnat hysa, men som måst stupa på bristen på sammanfattande framställningar. Visserligen är det sant, att de gamla tidernas reseskildrare mera inriktade sin uppmärksamhet på merkantila än etnologiska förhållanden, men de uppgifter, som de i senare hänseende dock lämna, färgas så mycket mer av oberörd ursprunglighet och oförvanskad naivitet.

N. E. H.

STORAKER, JOH. TH., *Elementerne i den norske folketro*. (Storakers samlinger IV) ved Nils Lid, Kristiania 1924.

I Fataburen 1922 (s. 61 ff.) har professor Lithberg utförligt anmält första delen av den av lektor N. Lid ombesörjda editionen av den norske folklivsforskaren Storakers efterlämnade uppteckningar. Det är därför överflödigt att här vidare framhålla detta arbetes utomordentliga värde för såväl den skandinaviska som den europeiska folklivsforskningen över huvud taget. Storakers samlingar utgöra en urkund, vars värde oförminskat skall bestå, så länge nordisk forntro och folksed fortfa ra att vara föremål för vetenskapligt studium. Att emellertid de av den 1872 avlidne författaren framställda teorierna ofta nog ej längre kunna godtagas faller av sig själv. Folklivsforskningen har sedan dess skridit ofantligt framåt. Det är det ej blott nitiskt samlade utan ock systematiskt ordnade och därigenom översiktliga sakuppgiftsmaterialet, som förläna r Storakers arbete dess stora bestående värde. Det gäller honom vad som gäller andra äldre tiders folklivsforskare, och som även en gång skall gälla nutidens: det är uppgifternas samvetsgrannhet och översiktlighet som är och blir huvudsaken. För att dessa omsider blivit allmäntillgängliga genom tryck kan man från folklivsforskarens sida ej nog tacka utgivaren.

Av arbetet hava, sedan den av Lithberg anmälda del I utkom, följande utgivits: Tiden i den norske folketro, d. 2, 1921; Rummet i den norske folketro, 1923; och nu senast Elementerne i den norske folketro, 1924, som föranlett detta korta omnämmande, vilket egentligen endast är avsett att erinra om det betydelsefulla arbetets fortsatta utgivande. Den måhända i och för sig dubbeltydiga titeln på delen 4 erhåller genom sin anknytning till de föregående tre delarnas osökt sin rätta tolkning.

N. E. H.

Gåvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid varje föremål böra fyndort och givarens namn, titel och adress samt i övrigt varje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angivas.

Fotografier av kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utövandet av lantliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, fornföremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet av Nordiska Museet.

Uppteckningar om levnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkännedom.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom av en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 10 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån av tillgång för 3 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I huvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halva boklådspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

STOCKHOLM 1925. KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER. 250388